

המכללה האקדמית הרצוג

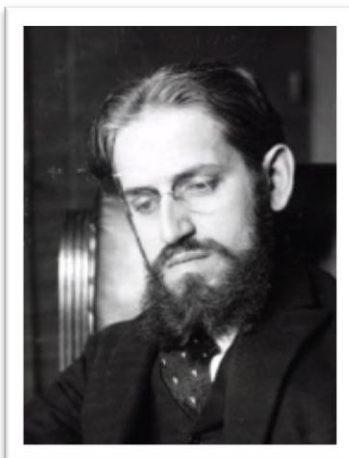
רב וקהילה בראי תשובה

סביב תשובה אחת בכתב יד של

הרב אהרן יששכר דוידס הי"ד

(1895-1945)

הרב הראשי של רוטרדם, הולנד

א/הרן יללם דוידס הי"ד

עבודה סמינריונית בחוג לתושב"ע לקבלת תואר שני בחינוך

מגיש: ירון פלס

לידי הרב ד"ר עוזי פוקס

מנחם אב תשע"ה

תוכן עניינים

2.....	מבוא
3.....	פרק ראשון: הרב אהרן יששכר דוידס – חייו ופועלו
3.....	משפחתו ותחילת פעילותו
4.....	ברבנות
7.....	בשואה
10.....	פסח תש"ד
12.....	פרק שני: הקהילה היהודית האשכנזית בהולנד
18.....	פרק שלישי: כתב היד
18.....	מבוא
19.....	השאלה והתשובה
23.....	סיכום מהלך התשובה
25.....	פרק רביעי: מאפייני הקהילה העולים מתוך התשובה
28.....	סיכום
29.....	נספחים
29.....	1 : תרשים משפחה קרובה של הרב דוידס
30.....	2 : תרשים משפחה קרובה של אריקה דוידס-פויכטונג
31.....	3 : הדפים הראשונים מהספר "קול ששון" שכתב נחמן דוידס לחתונת בנו
32.....	4 : שער התוכנייה לטקס ההכתרה בליורדן והשיר המיוחד
33.....	5 : נאום ההכתרה של הרב דוידס בליורדן
34.....	6 : שער התוכנייה וסדר היום לטקס ההכתרה ברוטרדם
35.....	7 : "על אכילת... חמץ"
36.....	8 : תרשים החצר והמבנים המתוארים בתשובה
37.....	9 : תרשים מבנה בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם, אגפיו וחצרו
38.....	10 : השאלה בכתב היד ובמכונת כתיבה
39.....	11 : ההקדשה מווסטרבורק
40.....	12 : תשובת הרב אייפרס
41.....	13 : המצבה על קברה של הרבנית דוידס
42.....	ביבליוגרפיה

מבוא

כשחיפשתי אחר נושא לעבודה הלכתי לספריית המכון לחקר יהדות הולנד שבאוניברסיטה העברית בהר הצופים. בעזרתן של הספריניות דינה גולדשמידט וחווה דינר הגענו אחר התלבטויות וחיפושים לתיק¹ בו שמורים מסמכים מקוריים של הרב אהרן יששכר דוידס הי"ד מהעיר רוטרדם בהולנד. באחת המחברות שכותרתה "תשובות" יש תשובה הכתובה בעברית בכתב ידו של הרב. שמו של הרב דוידס מוכר כמחברה של התפילה לפני אכילת חמץ במחנה הריכוז ברגן בלזן. אבי ומשפחתו חיו אף הם ברוטרדם. סבי, ד"ר יהודה אלישע פליסהואר, שהיה מחשובי הקהילה וממנהיגיה הציוניים היה בקשרי ידידות עם משפחת דוידס. גם הם עברו במחנות הריכוז בהן היה הרב דוידס והיו מניצולי ברגן בלזן. לפני כשלוש שנים ערכנו סיור משפחתי עם אבי אליצור אריה פלס שידלח"א במוזיאון בית לוחמי הגטאות. מנהלת הארכיון הראתה לנו בחדרה את התפילה שחיבר הרב דוידס שנכתבה על ידי משהו במחנה ברגן בלזן ושמורה במוזיאון. אמי שלמדה בבית צעירות מזרחי בתל אביב זוכרת היטב את דמותה של הרבנית דוידס אם הבית. ראיתי, אם כן, זכות ללכת בעקבות הרב דוידס והתשובה הזו. מטרות העבודה:

1. לחקור ולהאיר את דמותו של הרב דוידס ומנהיגותו המיוחדת לפני פרוץ המלחמה ובמהלכה.
2. לסכם בקצרה את אופיה של הקהילה האשכנזית בהולנד בדגש על תחילת המאה ה-20.
3. לההדיר את התשובה ולפרסמה.
4. לחשוף את מאפייני הקהילה כפי שיכולים לעלות גם מתוך השאלה עצמה.

יצאתי למסע מרתק בעקבות האיש וכתב היד בספריות, בספרים וברשת האינטרנט. שוחחתי עם אנשים ופגשתי אנשים. במהלכו גיליתי קשר משפחתי נוסף ובעיקר מה מהותה של תשובה זו. תודה מיוחדת לרב שמואל מנחם סרלואי מאשדוד, נכד אחיו של נחמן דוידס², על הזמן שהקדיש לי ועל המסמכים המשמעותיים ששיתף אותי בהם.

¹ Item no. 12685, ARC/Davids, Aharon Bernard (Yissachar)

שאלות ותשובות (RESPONSA) מס' 12 (מחברת)

² [ראה נספח מס' 1](#), תרשים משפחה קרובה של הרב דוידס.

פרק ראשון : הרב אהרן יששכר דוידס – חייו ופועלו

משפחתו ותחילת פעילותו

הרב אהרן יששכר דוידס - Aharon Issachar Bernard (A.B.N) Davids נולד ב-28 באוגוסט 1895, ח' באלול תרנ"ה באמסטרדם ונפטר ב-22 בפברואר 1945, ט' באדר תש"ה במחנה הריכוז ברגן-בלזן בגרמניה.

אביו נחמן (נורדיס), (1869-1947). תלמיד חכם ובעל ספריה גדולה ועשירה. לפרנסתו היה סוחר ובוקע יהלומים. היה מוהל עניים לשם מצוה בהולנד וגם בתל אביב אחר שעלה עם רעייתו בשנת 1932. התגוררו בבית וגן (בת ים) ואחר כך בבני ברק בשכונת לחזון איש³. הרבה לקרא בתורה בהברה ספרדית, בנעימה מיוחדת ובהתאמה. הרגיש קרבה נפשית גדולה לרמב"ן. היה פעיל ב"מזרחי"⁴. אמו רוזה הייתה יו"ר חברה קדישא לנשים ופעלה בה במסירות⁵. היא בתו של הרב ד"ר יוסף צבי דינר (Joseph Hirsch Dünner, 1833-1911) שהיה הרב הראשי באמסטרדם ומייסד בית המדרש לרבנים באמסטרדם. הרב דינר ארגן מחדש את בני היהדות ההולנדית מבחינה רוחנית ודתית, הדף את הזרם הרפורמי ויצר רבנות חרדית מודרנית⁶. ארבעת ילדיהם: הרב אהרן יששכר, יוסף צבי, מרים אלישבע, דינה שרה חיה⁷.

בצעירותו אהב הרב דוידס ללמוד ביחידות ולשקוד על התורה בחדר שלא היה מחומם. הקדיש זמן רב לתנועת "צעירי מזרחי" בארגון שיעורי תורה. כציוני שורשי התמסר להדרכה והכשרה ציונית, במיוחד אצל הנוער המתבגר וסטודנטים. בין השאר היה היו"ר הראשון של סניף אמסטרדם של ארגון הסטודנטים הציוניים. לעתים קרובות היה נואם באסיפות כדי להפיץ את רעיונות הציונות ובפרט של "המזרחי". הודות לכישרונותיו הוא היה נואם מבוקש שידע לרתק את קהל שומעיו. בשנת 1921 סיים תואר שני בלימודים קלסיים באוניברסיטת אמסטרדם⁸. בזמן לימודיו הוא היה אחד ממייסדי בית הספר היהודי הדתי בדרום אמסטרדם אותו גם ניהל⁹. בכ"ח במרחשון תרפ"ה, 25 בנובמבר 1924, כשהוא כבר מיועד להיות רב מחוז פריסלנד¹⁰, נשא לאשה את אריקה - בתו של הרב דוד פויכטונג, הרב הראשי של וינה¹¹. לרגל חתונתם כתב להם נחמן, אביו של הרב, ספר בשם "קול ששון" ובו הקדשה, ברכה והלכות קדושת הבית¹².

³ הדברים ע"פ חובב וסרלואי.

⁴ ע"פ הספדו של יו אונדרוייזר, חוברת בהוצאת המשפחה, עמ' 42.

⁵ שם עמ' 43.

⁶ בנימין דה-פריס, 'קהילת אמסטרדם', בתוך: **מחניים**, גיליון ק"כ, תשכ"ט.

⁷ **ראה נספח מס' 1** תרשים משפחה קרובה של הרב דוידס.

⁸ לסמיכה לא הגיעו חניכי הסמינר אלא לאחר שהשיגו באוניברסיטה השכלה נוספת בדרגת ב.א. (ב' דה-פריס,

'קהילת אמסטרדם', בתוך: **מחניים**, גיליון ק"כ, מרחשון תשכ"ט).

⁹ ע"פ הספדיהם של יו אונדרוייזר והרב פורסט בחוברת בהוצאת המשפחה, עמ' 42, 45.

¹⁰ בחוברת המשפחה בעמ' 26 חותם הרב דוידס מכתב מ 17.9.1924. בתואר הרב הראשי **המיועד** של מחוז פריסלנד,

ובספר **קול ששון** (ראה הערה 10) מכנה אותו אביו: "בחיר ה' לרעות צאן מרעיתו יושבי מדינת פריסלאנד יע"א".

¹¹ **ראה נספח מס' 2** תרשים משפחה קרובה של אריקה דוידס-פויכטונג.

אמה, גינט עברה לגור עם בתה ברוטרדם אחרי פטירת בעלה. היא נכלאה עמם בברגן-בלזן והייתה בין 222 האסירים שהוחלפו כנגד הטמפלרים הגרמנים שחיו בארץ ישראל. הרכבת שלהם שיצאה מגרמניה הגיע לחיפה ב"ט בתמוז תש"ד, 10.7.1944. (התאריך על פי אתר מחנה המעפילים עתלית) ברכבת זו היה גם הרב שמואל מנחם סרלואי.

את הסיפור המלא ראה ב: http://www.tiuli.com/forum/forum_posts.asp?tid=11474 את נכונות הדברים בדקותי בשיחה טלפונית עם נכדתה, הגב' חוה זוהר בשיחה טלפונית ב 6.7.2015.

הרבנית אריקה סייעה לבעלה בעבודתו להכניס את רוח התורה לבני הקהילה והדריכה את בנות הקהילה בשיעורים ליהדות¹³. ילדיהם: מרים, שולמית ואליה.

ברבנות

ב- 29 בנובמבר¹⁴ 1923, כסלו תרפ"ד¹⁵ סיים את לימודי בית המדרש לרבנים, נבחן לקבלת התרת הוראה והוסמך לרבנות. אחרי סיום לימודיו בסמינר באמסטרדם, הוא למד מספר חודשים גם בסמינר לרבנים בברלין¹⁶. כעבור כשנה, כשהיה בן 29, כבר מונה למשרה הרבנית הראשונה שלו במחוז פריסלנד. ב- 28 בדצמבר 1924, א' בטבת תרפ"ה התקיים בבית הכנסת בליורדן (Leeuwarden) טקס הכתרתו **כרב מחוז פריסלנד** (Friesland).

הודפסה תכנייה מפורטת לטקס בשם **"שירים למילואים"**¹⁷ ובה סדר היום, פרקי תפילה, תפילה לשלום המלכות ושיר מיוחד למאורע. הדגש המפורש שלו על המחשבה הדתית הלאומית גרם

לוועד הקהילה מבוכה מסוימת בזמן בחירתו אך הוא לא ויתר על השקפותיו¹⁸. במהלך הטקס השמיע הרב דוידס את נאומו **"דרכנו" (Onze Weg)** שהודפס ויצא לאור¹⁹. וכך אמר:

"...צריך גם לפעול ישירות יותר למען בנית ארצנו. כל מי שיודע ומבין את צרכי עמנו לא יכול לשבת בטל כאשר יש דחיפות לפעול. לא די להתפלל למען תקומתה של ארץ ישראל, יש צורך גם לתת כתף ולהשתתף בבנייתה. בתי כנסת בנויים בכיוון ציון. מה תועיל התפילה בכיוון זה אם אחר כך משלימים עם העובדות? הבה נעבוד גם אנחנו למען ארץ ישראל כשעינינו מופנות לציון..."²⁰

כותרת התמונה למעלה²¹ (כנראה מליורדן):

מינוי הרב דוידס לרב ראשי - Aaron Davids installatie tot opperrabbijn

¹² [ראה נספח מס' 3](#). כך המשיך לעשות גם לחתונות שאר ילדיו. (צילום הספר לבתו שרה דינה בידי הרב סרלואי)

¹³ ע"פ הספדו של יו אונדרווייזר, חוברת בהוצאת המשפחה, עמ' 44.

¹⁴ ע"פ מאמר חוברת בהוצאת המשפחה עמ' 24.

¹⁵ ע"פ התאריך בתשובה המודפסת.

¹⁶ ע"פ דף הביוגרפיה באתר הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי.

¹⁷ [ראה נספח מס' 4](#). עותק נמצא בספריה הלאומית.

¹⁸ ראה הערה 19

¹⁹ [ראה נספח מס' 5](#). עותק נמצא בספרייתו של שמואל מנחם סרלואי.

²⁰ הציטוט בחוברת המשפחה עמ' 48 מתוך Memorboek, מדריך עם תמונות של חיי היהודים בהולנד

מימי הביניים עד 1940. מ"ה גנס, 1971 עמ' 801.

²¹ לקוחה מתוך: De Boeck Family Tree_MyHeritage

בכ"א באלול תרפ"ז, 18 בספטמבר 1927²² עבר הרב דוידס לשמש כרב ראשי בחרונינגן

(Groningen) לפי בקשת קודמו, הרב אברהם אשר, לפני מותו. הייתה זו קהילה גדולה יותר ומספר היהודים במחוז כולו היה גם רב יותר²³. מחליפו בליוורדן היה הרב אברהם שלמה לווינסון. הרב דוידס התנה את מינויו בחרונינגן, שהייתה פעם מבצר אנטי-ציוני, בחופש להטיף למען הרעיון הציוני²⁴. במשרה בחרונינגן נשא הרב דוידס כשנתיים וחצי.

בח' בניסן תר"ץ, 6 באפריל 1930 הוכתר כרב הראשי של העיר **רוטרדם** (Rotterdam). גם לטקס זה הודפסה תכנייה²⁵. על פי הכתוב בתכנייה זו אחד החזנים ששר בטקס עם מקהלת בית הכנסת היה אביו של סבי - חיים הרמן פליסהואר שהיה באותה העת החזן הראשי של בית הכנסת ברוטרדם. תפקיד זה מילא הרב דוידס עד הגירוש למחנות ב-22 באפריל 1943. ב-20 בספטמבר 1967 הקדישה עיריית רוטרדם את הכיכר שליד בית הכנסת על שמו של הרב דוידס בנוכחותה של הרבנית אריקה דוידס. (בתמונה כאן²⁶)

את פעילותו ברוטרדם תיאר הרב לוי פורסט, שהיה רב ברוטרדם לפני השואה ולאחריה²⁷:

מלבד רוטרדם, השתייכו לתחום פעילותו מספר קהילות קטנות שהרב היה חייב לשמור על קשר אישי איתן. קודמו בתפקיד היה

אנטי-ציוני והעובדה שחלק ניכר מהקהילה לא היה מזוהה עם הרעיון הציוני לא הקלה על עבודתו של הרב החדש. רק גרעין קטן יחסית מהתושבים היו דתיים. למילוי תקין של התפקיד הרבני נדרשו חכמה רבה, דעה ובינה ובמיוחד אהבת הזולת והרב דוידס ניחן בתכונות אלה. הוא ידע להכניס דברי נשמה בדיבורו וכתבתו, ליצור קשר אישי עם כל חברי קהילתו. החינוך הדתי עמד במרכז התעניינותו והוא הדריך את סגל ההוראה. הרצאותיו במגוון נושאים היו מוכנות בקפדנות והראו ידע רחב ומעמיק. הקים "מכון להשכלה יהודית" שהוציא מדי שנה חוברת ובה תוכנית מותאמת לכל הזרמים להעלאת הרמה התרבותית היהודית. היה בעל חוש הומור שחיזק אנשים. הקפיד בכל הליכותיו על נימוסים והליכות. ארגן מפגשים למחוסרי עבודה ולחיילים ששילב בהם הרצאות ובילוי.

הוא הקים סניף של "בני ברית" כדי לקרב יהודים שלא היו חברים בקהילה והתעניין בתנועות הצופים היהודית.

במישור הארצי היה חבר בחבר הנאמנים של קרן היסוד וחבר בהנהלת ההתאחדות הציונית הכללית בהולנד מטעם ארגון המזרחי. בשנת 1928, כשעוד היה בחרונינגן, ביקר ד"ר חיים וייצמן באמסטרדם והרב דוידס נאם לכבודו²⁸:

²² ע"פ המאמר בחוברת המשפחה עמ' 24 ודף הביוגרפיה באתר הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי.

²³ ע"פ הספדו של יו אונדרווייזר, חוברת בהוצאת המשפחה, עמ' 43.

²⁴ מכמן, **פנקס הקהילות הולנד** עמ' 56 ערך מבוא: הנהגת הקהילות.

²⁵ **ראה נספח מס' 6**, עותק נמצא בספריה הלאומית.

²⁶ מקורה של התמונה העליונה לא זכור לי. צילום השלט החדש באדיבות אחי עודד פלס.

²⁷ חוברת המשפחה עמ' 45-46.

²⁸ חוברת המשפחה עמ' 27-28.

"יש לי הזכות הגדולה לברך את כבודו בשם חבר הנאמנים של קרן היסוד בארצנו, וכנציגם של כל אלה המודעים להשתייכותם לעם ישראל, המקדישים את שאיפותיהם לאלוקי ישראל ולכן נושאים את ארץ ישראל בליבם... בואך לארצנו מחזק אותנו ומדברן אותנו למעשים נמרצים יותר למען עתידנו היהודי. והיות ועתידנו היהודי רק בארצנו הקדושה, כך נוכחותך אצלנו ממריצה אותנו להישגים רמים יותר. דברך מעידים לנו שאתה הרועה האמיתי והמנהיג המיועד".

שתי דוגמאות להתעניינות האישית שלו באנשים רואים במכתבים הבאים²⁹:

1. איגרת כללית

אדוני הנכבד! דבר התיישובותך בעיר זו הובא לידיעתי. בשם יהודי רוטרדם אני מברך אותך בברכה היהודית העתיקה: שלום עליכם! כאן תמצא קהילה יהודית שהקימה מוסדות הפועלים בתחומים דתיים, חברתיים, רוחניים ונדבניים אשר – כך נקווה – יענו על כל ציפיותיך. קהילתנו תראה בעין יפה את השתתפותך הפעילה בחיי החברתיים על כל גווניה ואת מתנתך ביד נדיבה מרכושך הרוחני והחומרי כאחד למען קהילתנו... אשמח מאוד אם תאפשר לי להקביל את פניך באופן אישי בשעות קבלת הקהל...

2. אל קהל מנהלי המוסדות החינוכיים

החתום מטה מתכבד בזה לבקש את עזרתך – במידה ויש בין תלמידיך ילדים יהודיים – לספק לו את שמות וכתובות התלמידים האלה. בתודה על שיתוף פעולתך בעניין זה ובברכת שלום. הרב הראשי של רוטרדם

אגרת מיוחדת לחיזוק התפילה בציבור פרסם בראש השנה ת"ש, ספטמבר 1939:

לו היו עורכים סטטיסטיקה, או אפילו רק משאל, על מידת הריכוז, על מידת הריכוז שהושג בעת התפילה בביתך לעומת בית הכנסת, אז ודאי היה יוצא לבית הכנסת ציון גבוה יותר ולמה? כי אל הריכוז בתפילה בכלל, שלא מתוך שפיכת הלב באופן ספונטני אלא לפי מסורת ישראל, בשעה הקבועה ובצורה המוכתבת, אנחנו המערב-אירופאים לא בנקל מגיעים, כי רוחנו יותר מדי מחוסרת מנוחה וסביבתנו יותר מדי דחושה. לא הורגלנו בריכוז הרוח. החינוך לא מקדיש לו תשומת לב, רק בודדים מחוננים בו, ומעטים הם השוקדים בו ברצינות. חוץ מזה – מה זה בכלל להתפלל? זוהי עלייתו של אדם אל ה'. מסע מהעולם הנראה אל הבלתי נראה. הבסיס והרקע של כל הישות. אנחנו חיים עד כדי כך בעזרת חושינו שרק מאמץ מנתק אותנו מהעולם החומרי. כל פעם שאנו רוצים להשתחרר, הוא תופס אותנו מחדש, גם בזמן תפילתנו! אפילו נסגור את עינינו או נקרא בספר התפילות, העולם לא מרפה מאתנו, עם הרעשים החודרים, השיחות סביבנו, רעש השכנים, הרחוב, טלפון, רדיו... הם מכשולים בדרך אל הריכוז המוחלט הדרוש לתפילתנו. כל זה אינו קיים בבית הכנסת. שם יש דממה, שקט ושלוה. לבית התפילה רעש אינו חודר. אדם הרוצה לשפוך את ליבו או רק להתבודד איננו צריך לחשוש מהפרעות חוזרות ונשנות. ובבית הכנסת יש עוד משהוא – יש אורה מיוחדת. שם לא שוררת היומיומיות החומרית, אלא יש אווירת קדושה כפי שאין בכל מקום אחר. הרי הבית הזה מקודש רק לה', נבנה לתפארתו! ישנו גם הציבור, הקהילה. כוחות משולבים הינם יותר חזקים מכוחותיו של

²⁹ הציטוט מהאגרות הבאות מתוך חוברת המשפחה.

היחיד. כך גם בתפילה. להט של אחד יכול להדליק אחר. ובפרט שליח הציבור יכול להעלות אותנו – עקב דרישות החוק היהודי ממנו ובעזרת כישרונותיו של לב, ראש וקול – מתוך דאגותינו החומריות אל רוממותו של כסא ה'. הכן את עצמך לפגוש את מלכך! זו דרישה שהחוק היהודי מרבה להפנות אל האדם העומד להגיד את תפילתו בכוונה. בימינו אדריכלי בתי התפילה (וגם אלה ששיפצו את בית הכנסת "בוטרסל" ³⁰) משתדלים לענות על דרישה זו על ידי יצירת אווירה הולמת.

בשואה

הנאצים פלשו להולנד (ב 10 במאי 1940) וכבשו אותה בהפתעה. מבחינת היהודים ההולנדיים – מיעוט מקובל שלא נרדף מעולם – היה בכך הלם מוחץ ³¹. רוטרדם הופצה קשות. הרב דוידס היה אז דמות מרכזית בפעילות הרבנים בתחומי התרבות, הדת והסיוע הסוציאלי ³².

1. הרב דוידס שלח **חוזרים מיוחדים לעודד את חברי הקהילה בתקופה הקשה**. לדוגמא:

א. הרבנות הראשית רוטרדם, חשון ה'תש"א נובמבר 1940

קורא יקר! שאל פעם את עצמך: באיזו מידה חיזקה אותך עצם יהדותך בחודשים האחרונים? האם תסתפק במצב זה גם בחודשים הבאים? וזאת כאשר הקשיים, לפי הנראה, עוד לא חלפו? שאל אז, מה לעשות?

חשוב פעם איך התגברו היהודים על קשייהם בזמנים קודמים, קשיים שלגביהם לא היו פחות חמורים מהקשיים שלנו כיום. הם התחזקו על ידי אמונתם, על ידי חיי יהדותם. כיצד קבלו את אלה? על ידי לימוד... על ידי הקשבתם לדברי החכמה הכתובים בספרי היהדות. על ידי מאבק מתמיד לקראת קומה זקופה כיהודים. האם זה לא בשבילך? אז תידון רק לסבול מיהדותך מבלי להפיק ממנה שום כוח כלשהו. זה לא תרצה! נסה אז ללכת לפי דוגמת הדורות הקודמים. לפחות התחל. גש אל ההרצאות של ועד התרבות בקהילתנו... ונסה גם ללמוד לבד בביתך. בערבי החורף הזה תאלץ לשבת הרבה בבית ³³. שריין לפחות ערב אחד בשבוע כדי להכיר את יהדותך... שתף את בני ביתך, אולי גם שכנים... ואם בשום אופן לא תצליח להירתם למשימה זו, התקשר אלי ליעוץ והדרכה... הקהילה היהודית לא מתעניינת בך כחבר ברשימותיה בלבד, היא רוצה אותך כאדם הנושא את התרבות היהודית, פעיל ובעל מודעות, חזק ומאושר. אנא, תרום מיכולתך למטרה זו ונסה להתגבר על הקשיים שבדרך! "ידע הוא כוח" אומר הפתגם. ידע יהודי הוא כוח משענת לאדם בעמידתו מול קורות החיים. לימוד יהדות הוא גם אור מאיר, אנו רואים – גם כאשר חושך מסביבנו – תמיד עתיד טוב יותר, לנו ולאנושות כולה...

³⁰ באגרת עידוד של ועד התרבות מאפריל 1941 (חוברת המשפחה עמ' 35) הם מדווחים על הרס מבני הקהילה וביניהם בית הכנסת "בוטרסל" "שלא מכבר שופץ וצויד בקפדנות בכל הדרוש לזמנים מודרניים".

³¹ אדוארד ון וולן, "יהודים אשכנזים באמסטרדם", אתר בית התפוצות: <http://www.bh.org.il>

³² מכמן, **פנקס הקהילות הולנד**, עמ' 400.

³³ בין השעות שמונה בערב לשש בבוקר אסור היה ליהודים להימצא ברחוב. (מתוך עדותו של ד"ר יוסף מכמן במשפט אייכמן)

ב. ניסן ה'תש"א, הרב הראשי.

ליל סדר כמו בשנה זו עוד לא חגגת. אף לא קרן אחת מנר החג שלך לא יורח החוצה³⁴ ונס מצרים יוכל השנה לחול גם עליך: כאשר תחלוף הסכנה שתפסח על ביתך. בידי ה' אנחנו. עכשיו יותר מתמיד אנחנו מודעים לכך. ההגדה מזכירה לנו שה' הציל את עמנו במצרים. ולא רק אז... אלא בכל דור ודור... חגוג את הסדר ואת כל הפסח לפי ההלכה והמסורת, לא בחוסר מחשבה או מתוך הרגל, אלא בכל לבך וכל נשמתך. ומסור זאת לדור החדש, לנוער...

ג. אלול תש"ב, אוגוסט 1942³⁵, הרבנות הראשית של הולנד

הרשו נא לי מילים ספורות. כעת אין לכם שקט נפשי לשמוע יותר. רק זכרו: לא לבד תלכו. רבים הם ההולכים אתכם... ביניהם יהיו שיתמכו בכם, ביניהם גם שיזדקקו לתמיכתכם. יחד תלכו. נתח יקר מקהילה יהודית מפוארת. היו חזקים וחזקו איש את רעהו... אחזו גם עכשיו בידע זה ובדברי ה' אשר חותרים אל הטוב ביותר עבורכם. ולפיכך, כאשר מדובר בהצלת חייכם, מותר לכם לאכול כל אשר נחוץ. זה לא צריך להכביד על מצפונכם. ועוד: אם יכפו עליכם עבודה בשבת שאין סיכוי לשחרור ממנה, מותר לכם לעבוד. רק שמרו את קדושת השבת כפי יכולתכם. כתוב: וחי בהם! זו המצווה היהודית העליונה. ויהיו התנאים אשר יהיו, התאמצו להחזיק מעמד! מלאו את משימתכם וחובתכם כבני אדם וכיהודים! לבסוף עוד זה: אדם איננו רק גוף הנראה לעין, הוא גם נשמה שאינה נראית לעין. זהו הנצחי שבתוכנו – גם כאשר הגוף נכנע. שלושה דברים יהיו לכם למשענת בכל אשר תלכו: ה', הקהילה היהודית ונשמתכם. כל שלושתם נצחיים, לא ניתנים לכליה. היו רק חזקים! חזקו-נא!

בהתייחס לאגרת זו כתב דן מכמן³⁶:

פעילותם המרכזית של הרבנים התמקדה בתחום הרוחני. באמצעות דרשות, מאמרים, חוברות הסבר וביקורים אישיים בבתי³⁷ הם עשו לעידוד רוחם של היהודים שבאזורי כהונתם – דתיים ולא דתיים כאחד – ולחיזוק תודעתם היהודית ואמונתם. פעולות אלו נעשו מתוך מסירות נפש גדולה והייתה להן השפעה של ממש על הציבור³⁸. שריד לפעילות זו הוא חוזר מרגש שכתב הרב דוידס ברוטרדם, שאותו הפיצו בין היהודים שעמדו להישלח מן העיר. דברים אלו חשובים ביותר, כיון שמתגלה בהם הבנה עמומה, כי פני המגורשים לכיליון – אף כי בעת כתיבת הדברים עדיין לא נודע בהולנד על הרצח השיטתי של היהודים. מוטיב העידוד מצוי כאן לא בהצגת פתרון הצלה אישי. הרב דוידס מכוון להכרה אינטלקטואלית, שחיי היחיד ודרך התנהגותו אינם חסרי ערך אלא מהווים חלק

³⁴ החל מהכיבוש ב 1940 חלה חובת ההאפלה. (מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד' עמ' 93).

³⁵ אחרי התחלת המשלוחים המאורגנים לאושוויץ.

³⁶ מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד' עמ' 95.

³⁷ יונה עמנואל בספרו **יסופר לדור** עמ' 40 מספר שהרב דוידס, שגר בשכונתם ברוטרדם, בא לבקר אותם בליל שבת בזמן שישבו במרתף מחמת ההפצצות של חיל האוויר הגרמני ואמר להם דברי עידוד.

³⁸ עדות על כך מוסר יו (יוסף) אונדרוייזר בכרך א' של אלה אזכרה (הרב פרופ' יצחק לוי (עורך), **אלה אזכרה : אוסף תולדות קדושי ת"ש-תש"ה**, חלק ראשון, "המכון לחקר בעיות היהדות החרדית", ניו יורק תשט"ז). כאן מצוטט מתוך **הירחון "בית יעקב"**: "בסמכויותיו (של הרב דוידס) כרבה של רוטרדם היו כפופות אליו כמה קהילות קטנות בפרברים ובעיירות הסמוכות, מהן פעוטות במספר האוכלוסין ומהן די חשובות. בימי הכיבוש הנאצי לא ביטל ממנהגו לבקר אחת לשבועיים את הקהילה בגאודא. הרב דוידס לא היסס לסכן את חייו ובלבד שלא לבטל ממנהגו מיום עלותו על כס הרבנות".

ממסכת רחבה יותר – יהודית בעיקר, אך גם אנושית – ושעל כן הן החיים בעלי משמעות והן קבלת המוות באופן הנכון מהווים חוליה בשרשרת ארוכה ותרומה לה. כוחם הייחודי של דברי הרב טמון בניסוח הדברים. אין הם מתפרשים רק במסגרת דתית צרה, ועל כן היו בעלי משמעות גם ליהודים לא מאמינים.

2. הרב דוידס פעל **להתרת השחיטה הכשרה בהימום**³⁹, ואחרי כן עשה מאמצים רבים בתחום **שמירת הכשרות** בכלל ובעיקר בעדכון רשימת המוצרים שהתאימו לתנאי הייצור בתקופת מחסור⁴⁰. הרב דוידס דאג גם **לייצור ולאספקה של תשמישי קדושה** ולהגברת המודעות היהודית. בקיץ 1941 היה הוא האיש שניסה לפעול נגד כוונות המועצה היהודית לאמסטרדם להרחיב את סמכויותיה על הולנד כולה, מחשש שהדבר יגרום לאיבוד כוחה והשפעתה של הקהילה המסורתית⁴¹.

3. **בעיות אישות**: בעייה מרכזית שעמדה בפני רבנים הייתה בעיית העגינות. באוקטובר 1941 נשאל הרב דוידס שאלה ישירה על ידי אחד מבני הקהילה שרצה לחסוך מאשתו גורל של עגונה. הרב דוידס הכין נוסח של גט-לאחר-זמן, וכמה מעמיתיו אימצו הליך זה⁴².

4. **טקסי תפילה**: בימי הקיץ של 1942, כשהשמש שקעה בשעה מאוחרת וכבר הוטל עוצר לילה, הורה הרב דוידס להתפלל מנחה בבית הכנסת ולאחריה תפילת "לכו נרננה" ואז להתפזר לבתים. בשעה מאוחרת יותר הדליקו נרות בבית, שרו עם המשפחה "לכה דודי" והתפללו ערבית ביחידות. בפורים תש"ג, 1943 התפללו מנחה וערבית בבית הכנסת בשעה מוקדמת וקראו את המגילה ללא ברכות. בלילה היו צריכים לקרוא את המגילה בברכה בבית⁴³.

באחד הימים קרא הרב דוידס לידידו ואמר לו: "כל בני משפחתי עומדים לקבל דרכונים לחו"ל, אך אני לא אסע. לא אעזוב את קהילתי לאנחות. אפשר שאשתי וילדי ייסעו, גם אני נמצא ברשימה זו. אם יתרחש אשר יתרחש... אנא, השתדל לתת לבני שיעור בגמרא"⁴⁴.

ע"פ עדותה של הרבנית אריקה⁴⁵ בפסח תש"ג, 22 באפריל 1943 נלקחה המשפחה למחנה הריכוז פיכט (Vught) בהולנד. ב 7 ביוני 1943 נשלחו בקרונות בקר למחנה ווסטרבורק (Westerbork) בהולנד, שם נתנו לרב לעבוד בתור מורה ומרכז חינוך⁴⁶. ב 11 בינואר 1944 נשלחו לברגן בלון (Bergen-Belsen) שבגרמניה.

הרב נחלש ממחלות מיום ליום ולא השמיע אף לא תלונה אחת. בראש חודש אדר ביקש שאקרא לפניו "הלל", כבר לא היה מסוגל לעשות זאת בכוחות עצמו... בט' באדר בשש וחצי בבוקר הוא נרדם... בקשתי שההלוויה לא תיערך באותו יום, לא ביחד עם אחרים כה

³⁹ הצו האנטי יהודי הראשון של השלטונות הגרמניים אסר על שחיטת בעלי חיים ללא הימום. (מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד', עמ' 88).

⁴⁰ עוד על היתר זה שלא כולם סמכו עליו ראה: יונה עמנואל, **יסופר לדור**, עמ' 53-54.

⁴¹ בעניין זה נעזר בד"ר י' פליסהואר (סבי).

⁴² מכמן, **פנקס הקהילות הולנד**, עמ' 400 וכן במכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד'.

⁴³ מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד', עמ' 92-93. וראה בהרחבה אצל אסתר פרבשטיין, **בסתור רעם – הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, עמ' 298-300.

⁴⁴ מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד'.

⁴⁵ ע"פ עדותו של יו (יוסף) אונדרויזר באלה אזכרה מתוך **הירחון "בית יעקב"** וכן בהספד בחוברת המשפחה עמ' 44.

⁴⁶ חוברת המשפחה עמ' 18-19.

⁴⁷ בהמשך נזכיר את ההקדשה שכתב שם לרגל בר המצווה של בן אחיו. [ראה נספח 11](#)

רבים. לפחות הוא היה עטוף בסדין ואפילו ליוו אותו כמה אנשים עד לגדר. והלאה? רק אנחנו יודעים לאן... בזמנו, עוד בימים הטובים נתנה לי אמו מעט אדמה מארץ ישראל בשקית. זאת לקחתי אתי דרך כל המחנות. פיזרתי חצי על עיניו הסגורות... את החצי השני השארתי לעצמי⁴⁷.

הרב לוי פורסט מספר⁴⁸:

גם במחנות הוא פעל עם אותו הכוח הרוחני האופייני לו. במצבים הקשים ביותר היה עדיין רואה את התכונות הטובות ואת מעלותיהם של חבריו האסירים. כמה פעמים אמר בהצביעו על התנהגות רבים: "אם הם כבר לא קדושים, הם לפחות בני קדושים!"... כאשר חלקנו כבוד אחרון לרב הראשי וליווינו את גופתו עד הגדר במחנה, אמר לי איש רוטרדם: "כאן למדתי להבין כמה הייתי חסר כבוד והערכה כלפיו".

בנו של הרב - אליה נפטר במחנה ברגן בלזן בד' באייר תש"ה, 17 באפריל 1945 יומיים אחרי שחרור המחנה⁴⁹. אריקה ושתי בנותיה - מרים ושולמית, שוחררו עם נוסעי "הרכבת האבודה"⁵⁰ ליד הכפר הגרמני טרביץ (Tröbitz) בט' באייר תש"ה, 22 באפריל 1945. בשנת תש"ח הן עלו לארץ ישראל באוניית מעפילים. אריקה עבדה כאם בית בבית צעירות מזרחי בתל אביב ונפטרה בשנת תשנ"ז⁵¹. מרים (קפלן) שתליט"א מתגוררת ביום ברמת גן.

פסח תש"ד

כאמור, התפרסם הרב דוידס כמחברה של התפילה לפני אכילת חמץ בפסח⁵². ליל הסדר תש"ד התאספו עמו בביתן 18 בברגן בלזן קבוצת יהודים שהיו נחושים שלא לאכול חמץ. הרב הסביר להם כי לנוכח מצוקת הרעב הקשה וסכנת החיים הכרוכה בו, חובתם לעשות מה שאפשר כדי לחיות והדבר כולל אכילת חמץ. כדי לשכנעם לקח הרב דוידס חתיכת לחם, ברך ברכת המוציא ואכל אותה. לפני שהכניס את הלחם לפיו קרא בקול תפילה מיוחדת שחיבר (יחד עם הרב אברהם לווינסון)⁵³:

אבינו שבשמים, הנה גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ולחג את חג הפסח באכילת מצה ובשמירת איסור חמץ, אך על זאת דאבה לבנו שהשעבוד מעכב אותנו ואנחנו נמצאים בסכנת נפשות. הננו מוכנים ומזומנים לקיים מצותך "וחי בהם" ולא שימות בהם וליזהר מאזהרתך "השמר לך ושמר נפשך מאד", על כן תפלתנו לך שתחינו ותקימו ותגאלנו במהרה, לשמור חוקיך ולעשות רצונך ולעבדך בלבב שלם, אמן.

⁴⁷ הרבנית אריקה במכתב למשפחתה משנת 1945. חוברת המשפחה עמ' 10-11.

⁴⁸ חוברת המשפחה עמ' 46.

⁴⁹ ע"פ עדותו של שמואל עמנואל, **קמנו ונתעודד** עמ' 27.

אך על מצבתה של אמו אריקה (**נספח 13**) נכתב שנפטר ב"ב באייר תש"ה.

⁵⁰ אחת משלוש רכבות שיצאו ממחנה ברגן בלזן ב-10.4.1945 חמישה ימים לפני שחרורו. יעד רכבת זו היה מחנה טרייזינשטאט. בשל הפצצות מהאוויר לא הגיעה ליעדה אלא הסתובבה 12 ימים במזרחה של גרמניה עד לעצירתה ע"י הצבא האדום ליד העיירה טרביץ ב-22.4.1945. 600 מתוך 2500 נוסעי הרכבת מתו במהלך הנסיעה או מיד לאחריה. בין הניצולים היו גם אבי שיח' ומשפחתו.

⁵¹ ראה **נספח 13**: מצבתה של הרבנית דוידס בבית העלמין קרית שאול.

⁵² הסיפור אף עובד לילדים ויצא בספר **שבת לכל המשפחה**, הוצאת פלדהיים ואורות, תשע"ב בצירוף ציור דמיוני.

ראה **נספח מס' 7**

⁵³ דב לויטן, "ברגן בלזן - תש"ד: כאשר הרב דוידס בירך על אכילת חמץ", **דף שבועי - אוניברסיטת בר אילן**, פרשת אחרי מות קדושים, על סמך דברי הרבנית אריקה דוידס כפי שמופיע באתר "זכור". וכן בחוברת המשפחה עמ' 22.

למחרת ביקר הרב דוידס את החולים בצריף החולים שבמחנה. גם כאן חזר על היתרו לאכול חמץ כדי לקיים את החיים. וכך מספרת יהודית אילן-אונדרווייזר⁵⁴:

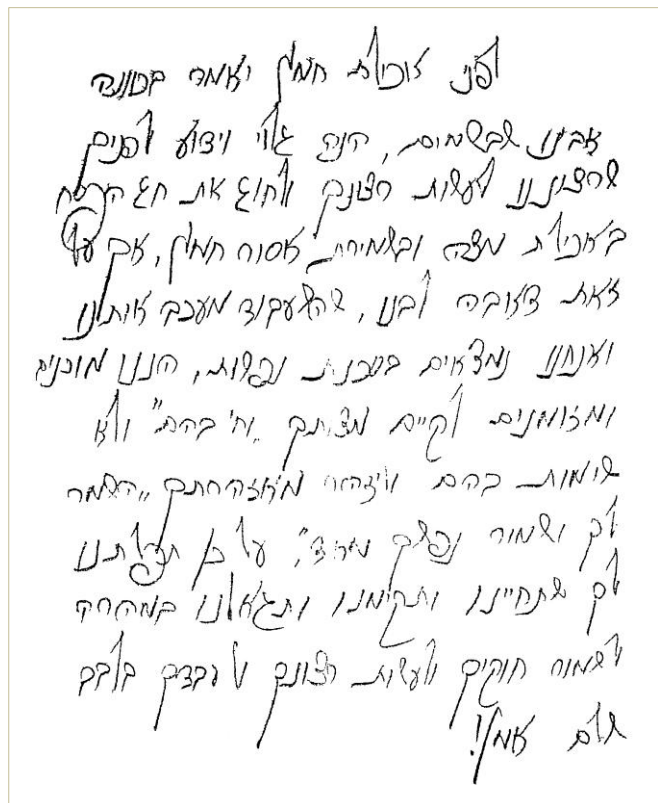
למחרת בקרנו אצל אבי בצריף החולים. שם היה אחד הרבנים הדגולים שלנו, הרב אהרן דוידס הי"ד, שגם הוא בא לשם כדי לבקר את החולים ביום ראשון זה של אותו פסח, ולעודד את רוחם. הוא בירך עבורם ברכת "המוציא" על לחם משנה, שאותו הוא הרכיב מחתיכת מצה ומחתיכת לחם. והוא עצמו, הרב, לקח, בדמעות בעיניים, ראשון – את הלחם לפיו, ואחר כך חילקו לחולים. וכאשר אלה, בתדהמה, שאלוהו מדוע כך, השיב להם: "אתמול בערב הייתה המצווה לאכול מצה, היום המצווה היא להמשיך לחיות!"

שמואל עמנואל מספר⁵⁵:

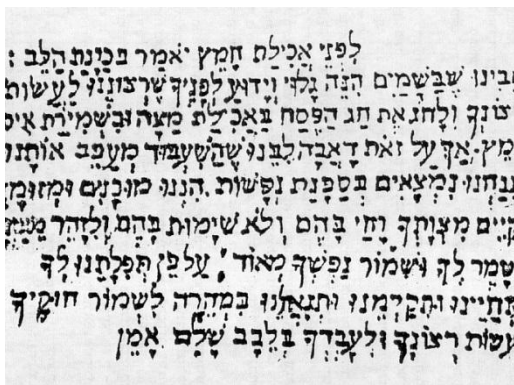
פסח תש"ד בברגן בלזן. הרבנים חיברו "יהי רצון" מיוחד שאנשי המחנה יאמרו לפני אכילת חמץ. מחוסר אפשרות להעתיק ולהפיץ את התפילה בכמות מספקת, חולקו העתקים מעטים בין תושבי המחנה. אחי, אלחנן, התנדב להעתיקו פעמים אחדות בכתב יד. הוא הקפיד להעתיק את התפילה בניקוד ובדייקנות, וזאת אחרי עבודה מפרכת של כריתת עצים במשך שנים עשרה שעות ביום... ההעתק המפורסם של ה"יהי רצון" שהופיע במסמכים שונים, הוא צילום מכתב ידו של אלחנן. גם פיסת נייר זו היא עדות למסירות נפש עילאית למען הכלל ולמען שמירת התורה בימי השואה.

עותק השמור בארכיון מוזיאון בית לוחמי הגטאות. מאתר המוזיאון. ראיתו שם בסיוור במקום.

צילום התפילה שהעתיק בעפרון על פיסת נייר ר' יוסף צבי דוידס ז"ל מאחיו הרב אהרן יששכר דוידס הי"ד את הצילום קבלתי מהרב שמואל מנחם סרלואי.

עותק אחר מאתר גנזך קידוש ה'.

⁵⁴ יהודית אילן-אונדרווייזר, זיכרונות מימים אפלים – קורות ילדה אחת מגולת הולנד בימי השואה.

⁵⁵ יונה עמנואל, יסופר לדור – קורות משפחה בשואה, תשנ"ד, עמ' 122.

פרק שני : הקהילה היהודית האשכנזית בהולנד

ייסוד הקהילה

יהודים אשכנזים הגיעו לאמסטרדם כבר בראשית המאה השבעה-עשרה, אך הם היו בודדים, קצתם מגרמניה ויתרם מאיטליה. הם התקבצו בשוליה של העדה הספרדית בעיר. מלחמת שלושים השנה (1618-1648) שינתה את מפת היישובים היהודיים בארצות מרכז אירופה (הקיסרות הרומית הקדושה) שנפגעו מן הסערה הגדולה וממוראותיה. המוני יהודים נדדו בתקופת המלחמה בחפזם מקום מחסה. רבים יצאו לדרך בעקבות גזרות ופרעות, רבים אחרים עשו זאת בגלל אפשרויות חדשות ומבטיחות שנפתחו בפניהם במקומות שונים. קהילות ויישובים חדשים של יהודים ניתוספו בתקופה זו במרכז אירופה. יהודים אחרים הרחיקו נדוד עד לפולין ולליטא במזרח ועד להולנד במערב. רבים מאלה חזרו לארצותיהם לאחר ישיבה ארעית בקהילות וביישובים שהושיטו להם סיוע בשעת מצוקתם, ואולם היו שתקעו יתד בארצות המקלט ואף הקימו בהן קהילות חדשות. הקהילה האשכנזית באמסטרדם, שנוסדה בשנת 1635, היא ללא ספק תוצאה ישירה של גלי הנדידה וההגירה שנגרמו בעטיה של מלחמה זו.⁵⁶

היהודיים הספרדים האמידים באמסטרדם לא קפצו ידם מאחיהם העניים שבאו מגרמניה,⁵⁷ העסיקו אותם וסעדו את הצריכים לכך בכסף ובמזון. הבאים נתקבלו לתוך מסגרת הקהילה הספרדית, אך בראש השנה של שנת ה'שצ"ה, 1635 התקיימה התפילה הראשונה לפי נוסח אשכנז בהסכמת הקהילה הספרדית. השמועה שפשטה על חופש דת והביטחון המשפטי שלהם זכו היהודים בהולנד הגדילה את מספר הבאים. תחילה הגיעו עניים ואחר כך גם בעלי רכוש מועט.⁵⁸ הספרדים הסתייגו מנוכחותם ההמונית של עניים ופושטי יד אשכנזים ברחובות העיר. הספרדים תקנו תקנות שונות בעניין, צמצמו את התמיכה באשכנזים ומאידך עודדו אותם כספית לחזור לארצות מוצאם או ארצות אחרות.⁵⁹ מכל מקום, הקהילה האשכנזית גדלה, הקימה מוסדות עצמאיים עד שנפרדה לגמרי מהספרדים.

בימי מרד חמילניצקי בפולין, גזירות ת"ח ת"ט (1648), החלו להגיע לאמסטרדם פליטים מפולין ולאחר מכן אף מליטא, והם הצטרפו תחילה לקהילה האשכנזית. משנתעצמו מבחינה מספרית, הקימו יהודי פולין וליטא קהילה נפרדת, בשנת 1660, שנתקיימה באורח עצמאי כשלוש-עשרה שנה. לבסוף, התאחדו שני הפלגים לקהילה אחת והפולנים קיבלו עליהם את מרות הקהילה האשכנזית ואת מנהגיה ובמרוצת הזמן אי אפשר היה עוד להבחין באלמנט המזרח-אירופי בחיי הקהילה.⁶⁰ גזרות הזמן קיבצו יהודים אלו במרכז יהודי חדש וההיסטוריה היהודית הפגישה אותם שם עם אחת הקהילות הספרדיות המשגשגות והתוססות שידעה התקופה.⁶¹

⁵⁶ קפלן, מנצרים חדשים ליהודים חדשים.

⁵⁷ מהמחוזות המרכזיים והדרומיים של גרמניה.

⁵⁸ ד"מ סלויס, 'יהודי אשכנז באמסטרדם'.

⁵⁹ קפלן, שם.

⁶⁰ ב' דה-פריס, 'יהדות אמסטרדם'.

⁶¹ קפלן, שם.

ממחצית המאה השבע-עשרה ואילך הקהילה האשכנזית באמסטרדם כבר נחשבה קהילה שאפשר לפנות אליה בבקשה בעת צרה. גם עניי ארץ ישראל וגם יהודי פראג הנתונים במצוקה ביקשו את עזרתה.⁶² בערב פסח ה'תל"א, 25 במרץ 1671 התקיימה חנוכת "בית הכנסת הגדול" בכיכר מרכזית בעיר.⁶³ הוא עתיד לשמש עדות למקום שתפסו היהודים האשכנזיים באמסטרדם ולהכרה שזכו לה מצד שליטי העיר החשובה.⁶⁴

הכיכר המרכזית ברובע היהודי באמסטרדם. מימין: בית הכנסת הגדול של האשכנזים
משמאל: בית הכנסת הפורטוגזי. ציור משנת 1710 של אדולף ואן-דר-לאך.

אופייה וייחודה של הקהילה במאות התשע-עשרה והעשרים

מקובל היה לומר⁶⁵ כי כבר בראשית ימיה של הקהילה בהולנד, במאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה זכו היהודים לשוויון מוחלט שלא זכו לשכמותם בשאר הארצות, וכן שיהודי הולנד, האשכנזים והספרדים לא ניתקו עצמם מתרבות הסביבה. מסבר שלא כך היו פני הדברים עד

⁶² הקיסרית-המלכה מריה תרזה גזרה גזירה לגירוש היהודים מהעיר פראג, ולאחר מכן מבוהמיה ומוראביה כולה. פרנסי הקהילות בהולנד הפעילו לחץ דיפלומטי בהולנד ובאנגליה שהביא את מריה תרזה לדחות ולבטל את הגזירה. הקהילה האשכנזית באמסטרדם גם גייסה כספים לטובת המגורשים. ד"מ סלויס, 'יהודי אשכנז באמסטרדם' עמ' 113. וכן ב' דה-פריס, 'קהילת אמסטרדם', **מחניים** ק"כ. בערך 'יהדות צ'כיה' בויקיפדיה נאמר שביטול הגירוש בא בזכות פניית המגורשים אל הנגיד היהודי יהודה ברוך, בנקאי הארמון של הסולטאן הטורקי.

⁶³ זמן קצר בלבד לפני שהתחילה בניית בית הכנסת הפורטוגזי (17.4.1671), הגדול הרבה יותר, ממש ממול. אלה היו שני בתי הכנסת המונומנטליים הראשונים שנבנו באירופה.

⁶⁴ ד"מ סלויס 'יהודי אשכנז באמסטרדם' עמ' 83

⁶⁵ כך למשל כותב ד"מ סלויס שם עמ' 88: "בהולנד המצב היה שונה! אין תחיקה מיוחדת ליהודים או מיסים מיוחדים: משפט אחד לכל, גם ליהודי, ומשטר שבצילו יכלו לחיות ולהתפרנס באותם עיסוקים שהכניסה אליהם הייתה פתוחה לפניהם. ציבור גדול מהיהודים היה בעליה כלכלית מתמדת הודות לידע המסחרי הרב שלו. מחוסרי האמצעים זכו לקבל סעד ותמיכה מידי העשירים".

תקופת ההשכלה בסוף המאה השמונה-עשרה⁶⁶. אמנם היה חלקם של היהודים בהולנד טוב מגורל אחיהם בשאר המדינות, אך חרות של ממש עדיין הייתה מהם והלאה⁶⁷.

יהדות הולנד **שלפני** האמנציפציה ראתה עצמה כחלק מציבור יהודי רחב, והיא העדיפה את המגע עם יהודי שאר הארצות על פני גישה של הזדהות עם העם ההולנדי, שפתו ותרבותו. רק בודדים חרגו מכלל זה. עד לסוף המאה השמונה-עשרה היו הללו רק שכבה עליונה דקה מאוד בקהילה היהודית האשכנזית, קהילה שבמרוצת הזמן הייתה לגורם הקובע לגבי אופייה של יהדות הולנד כולה.

דווקא תקופת האמנציפציה⁶⁸ היא שנתנה את הדחיפה להתפתחות העצמית של יהדות הולנד, על כל היתרונות והחסרונות הכרוכים בכך. השקפותיו של משה מנדלסון ודעותיו של נפתלי הרץ ויזל בענייני השכלה וחינוך היו לגורם מכריע בעיצוב דרכי החשיבה של היהודים במשך המאה התשע-עשרה. וזאת לשני כיוונים: האחד – הפטריסטי – הפצת ידע בשפת המדינה והזדהות עם ארץ המגורים, והשני – היהודי-לאומי – קידום לימוד השפה העברית, התעמקות בלימודי הקודש ושיפור דרכי ההוראה בהם. התוצאה הייתה, שיהדות התפוצות התפצלה לקבוצות מקבוצות שונות, שהקבוצה ההולנדית הייתה אחת מהן. המצב המיוחד והשונה בכל מדינה הביא להבדלים בעיצוב צביונה של העדה היהודית שבתוכה.

שלטון וחברה: א. בהולנד, השלטונות לא כיוונו אל מגמת התבוללות מלאה, אלא אך ורק לארגון היהודים כגוף דתי נפרד.

ב. שום מפלגה, כת דתית או זרם חברתי בהולנד לא גילה התנגדות לאמנציפציה לאחר שנתקבלה כחוק, וזאת בניגוד למה שהתרחש במדינות רבות אחרות. אמנם גם בהולנד הייתה אנטישמיות אך מעולם לא ניתנה לה תמיכה רשמית מצד קבוצה מסוימת מקרב האוכלוסייה.

השתלבות: הקיבוץ היהודי השתלב לתוך החברה ההולנדית הכוללת בקצב מהיר. אנו פוגשים שמות של יהודים במשפט, במדע ובפוליטיקה, במוסיקה, באמנות ובספרות.

שפה: בארצות ההשכלה הייתה התנגדות לשון היידיש. בהולנד ניטשה מלחמה זו במלוא התנופה בתחילת המאה התשע-עשרה. גרמה לכך העובדה שבהולנד – בניגוד לגרמניה – ציבור גדול מאוד היה ממעמד הפרולטריון שגילה התנגדות תקיפה להנהגת שפת המדינה. אולם עברו עשרות בשנים (אצל חלקם עד לסוף המאה) עד שהשפה ההולנדית זכתה לניצחון מכריע.

שפתם של מיליוני יהודים באירופה הייתה יידיש, כך שאובדן השפה הזאת מיהודי הולנד הפך אותם לקהילה מבודדת. זה גם גרם להם נזק תרבותי – הם לא יכלו ליהנות מאוצר הספרות הענפה שנכתבה במקור ביידיש ומהעיתונות שנכתבה בשפה זו. בספרות השואה אנו קוראים שיהודים מהולנד שהגיעו למחנות הריכוז במזרח סבלו גם מזה שאנשי המחנה לא הבינו את שפתם ההולנדית⁶⁹.

חוסר מגע עם יהדות מזרח אירופה: ההגירה ההמונית מערבה, שנקיימה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ועד לראשית המאה העשרים, פסחה על הולנד כמעט לחלוטין. מגע זה עם יהדות מזרח אירופה, על פעילותו המחייבה והמעוררת, נשלל מיהדות הולנד כמעט לחלוטין.

⁶⁶ "מכמן במאמרו: 'היהודי ההולנדי בן-סוג מיוחד?' בניגוד לדעה של ההיסטוריון ס' זליגמן שמכמן מציג שם. הפרק הזה מתבסס על מאמרו זה של מכמן אלא במקום שצוין אחרת.

⁶⁷ כך למשל היו ערים שאסרו על כניסת יהודים או שאסרו על לינת יהודים בתחומם ואסור היה להם לסטות מדרך המלך. גם באמסטרדם בה הורשו לשבת לא יכלו להיחשב כאזרחים ולא הורשו להיות חברים בגילדות מקצועיות, אלא שלמזלם השלטונות העלימו עין מתקנות מסוימות.

⁶⁸ סוף המאה שמונה-עשרה ותחילת המאה התשע-עשרה.

⁶⁹ "פיגנבובים, 'העיתונות היהודית במזרח-אירופה כמקור להיסטוריה של יהדות הולנד'.

התנגדות לרפורמה: יהדות הולנד הייתה בלתי חדירה לזרמים יהודיים כלליים. לתנועת הרפורמה הייתה דריסת רגל בארצות הברית ובארצות מרכז אירופה ומערבה. רק הולנד לא נכנעה לתנועת הרפורמה עד שנות השלושים של המאה העשרים. וזאת לא משום מידת דבקותם המיוחדת של יהודי הולנד במורשת אבות אלא משום אופייה "הגרמני" המובהק של תנועה זו מבחינת תוכנה הרעיוני ודרכי תעמולתה. אין זה אומר שלא חלו תיקונים מסוימים בתפילה ובעבודת הקודש. תיקונים למרבה ההידור והטקסיות בבתי הכנסת – כן, פגיעה כלשהיא בהלכה או במסורת הכתובה- לא⁷⁰.

באירופה המערבית הייתה יהדות הולנד העדה היחידה המלוכדת ובעלת משקל באוכלוסייה, ומשום כך התפשט בה תהליך ההתבוללות בקצב איטי בהרבה משהתפשט בשאר הארצות. **הייתה זו קהילה בעלת היסטוריה משלה, שבאה לידי ביטוי בדפוסים ריטואליים ובחזנות משלה, בבתי כנסת ובמוסדות חינוך משלה, באוצר מילים ובחיתוך דיבור המיוחדים לבניה.**

חילון: הרבנים בהולנד בוגרי הסמינר לרבנים באמסטרדם היו בקיאים בתנ"ך, בדקדוק ובתולדות עם ישראל. אך רוב היהודים לא היו מודעים לאיסור טלטול בשבת וחומרתו ולא למצוות רבות נוספות⁷¹, אך הם כולם היו תמימי דעים כי יהדות יש רק אחת והיא היהדות המסורתית.⁷² המצב הפוליטי החדש שנוצר במאה התשע עשרה גרם לכך, שאמסטרדם חדלה לאט לאט להיות מרכז ליהדות אירופה. הקשרים התחילו מתמעטים ומתרופפים. יהדות אמסטרדם נעשתה סגורה ומבודדת יותר ויותר, ידיעת התורה ושמירת המצוות פחתו במרוצת הזמן עם תהליך האינטגרציה בתוך העם ההולנדי, עד שלבסוף לא נשאר הרבה מבחינה פנימית מאותה קהילה מפוארת. היא נהפכה לקהילה המונית, שהצטיינה בפרולטריון יהודי גדול, שלא כביתר ערי מערב אירופה, אבל מנותקת מהמרכזים האחרים, ומדולדלת בכוחותיה הרוחניים. בסוף המאה התשע-עשרה היה אחוז שומרי המצוות קטן ביותר ודומה שלא הקיפו בשתי הקהילות יותר מעשרה אחוז, ואחוז לומדי התורה ומביניה, שלא היה כנראה גבוה ביותר גם בימי הפריחה במאה השמונה עשרה, כנהוג בערי הגירה חדשות, כמעט והגיע לנקודת האפס⁷³.

רבנים – פרנסים – ציונות⁷⁴: הרבנות בהולנד היא רבנות קהילתית. כל גליל קהילתי הקפיד לשמור על עצמאותו ומינה רב ראשי (Opperrabbijn) שישב בדרך כלל בקהילה הגדולה שבגליל. לכן לא קמה רבנות מרכזית למדינה. בסוף המאה התשע-עשרה הם החליטו לתאם את פעילויותיהם במסגרת "חבר הרבנים הראשיים" מבלי שלהחלטותיו יהיה תוקף מחייב⁷⁵. היהדות האורתודוקסית נשענה על יהדות גרמניה במידה רבה ביותר ולא רק בקשרי חיתון. הערים אמסטרדם, רוטרדם, חרונינגן, זוולה, הביאו את רבניהן הראשיים מגרמניה⁷⁶. פרחי רבנות מבית המדרש לרבנים באמסטרדם נשלחו להשלים את לימודיהם הרבניים בגרמניה אצל הרב במברגר

⁷⁰ י' מכמן, 'השפעת יהדות גרמניה על יהדות הולנד במאה התשע-עשרה', עמ' 37.

בסעיף האחרון נזכיר את השמרנות המאפיינת את יהודי הולנד הקשורה גם לכאן.

⁷¹ בעיתון "המליץ" ממוסקבה דווחו כי: "כידוע מנהג ישן הוא אצל היהודים היושבים בהולנד לגלח את הזקן. הפרוצים מגלחים אותו בתער והצנועים בסם המסיר את השער, ולכן הלא-תעשה של "לא יגלחו" קלה מאוד בעיני יהודי הולנד... מתוך: י' פיגנבוים, 'העיתונות היהודית במזרח-אירופה כמקור להיסטוריה של יהדות הולנד', עמ' 287.

⁷² יונה עמנואל בדברים שכתב לזכר ר' אליעזר פרינץ, המעיין, תשס"ב.

⁷³ ב' דה-פריס, 'קהילת אמסטרדם', בתוך: מחניים, גיליון ק"כ.

⁷⁴ סעיף זה בעיקר ע"פ י' מכמן, 'השפעת יהדות גרמניה על יהדות הולנד במאה התשע-עשרה'.

⁷⁵ ד' מכמן, 'הרבנות הרבנית בהולנד בתקופת השואה' עמ' 82-83.

הרב דינר, רבה של אמסטרדם, לא היה שותף לחבר הרבנים כיון שהוא דגל בעצמאותם של הרבנים. ד' מכמן, 'רוח המזרחי ובית המדרש לרבנים ולמורי דת באמסטרדם', הערה 24.

⁷⁶ **ראה נספח מס' 12** בתשובת הרב אייפרס שמציין עובדה זו כחלק מהביסוס לומר שאין במנהג שונה של הרב והציבור משום לא תתגודדו.

ואת ההדרכה ברטוריקה אצל הרב שמשון רפאל הירש. התקווה הייתה שרבנים מגרמניה יצליחו למנוע את תופעת החילון. השפעתו של הרב הירש הייתה חזקה וגרמה שכל רבניה הראשיים של ערי הולנד, פרט לאחד⁷⁷, התנגדו בראשית המאה העשרים לציונות. מאידך, את שיטתו של הרב הירש בגרמניה להפרדת הקהילות לא יישמו הרבנים בהולנד מכמה סיבות: א. לא הייתה שם תנועה רפורמית. ב. נשללה מהם הסמכות הפורמלית להתערב בניהול ענייני הקהילות, פרט לנושאים דתיים. ג. מסורת רבת שנים בהולנד⁷⁸ היא שלרבנים יש מעמד פורמלי מכובד, אך הם כפופים לפרנסים ולמנהיגי ארגוני הקהילות הארציים. תקנוני הקהילה, למשל, נערכו על ידי הפרנסים או בפקודתם ולא על ידי הרבנים אם כי הם עברו את ביקורת הרב הראשי⁷⁹. ד. רוב העסקנים נושאי המשרות היו אנשים שהתרחקו יותר ויותר ממצוות ואפילו הפרו אותן בפרהסיה. רק בפעילות מחוץ להולנד סרבו הרבנים לשתף פעולה עם יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות ולכן גם גינו את הציונות.

גם בימי השואה פעילותם של רבני הולנד הוגבלה מראש בשני התחומים הללו: מן הבחינה המבנית – בשל מעמדם במערכת הארגונית של יהדות הולנד, ומן הבחינה הערכית – בשל היחס המספרי בין חילונים לדתיים. ביטויים לכך מוצאים ביולי 1942 כשעל פי הוראת השלטונות נותקו קווי הטלפון ליהודים. למועצה היהודית הותר להגיש רשימה של יוצאים מן הכלל בה לא נכלל אפילו רב אחד. גם לרישיונות תנועה חופשית ולפעילות חופשית זכו רק פקידי המועצה היהודית. הרב הראשי דוידס נאלץ להתחנן שישדירו רישיונות כאלו גם לכמה רבנים ופקידים⁸⁰.

הייתה זו שאיפתו של הרב ד"ר דינר להפוך את הסמינר למוסד שיכשיר רבנים שימלאו את משרות הרבנות בהולנד וכך תופסק תלות הקהילות ביבוא הרבנים מגרמניה. הוא שינה לחלוטין את תוכנית הלימודים וקבע שהיא צריכה לכלול גם לימודי חול ברמה אוניברסיטאית. הרב דינר הצליח במשימתו והנהיג להזמין רבנים מחוץ להולנד פסק. בנוסף, הרב דינר לא היה מוכן להכיר בשום תעודה של רב שניתנה מחוץ להולנד אלא בתנאי שיבחן שוב בהולנד. בהצלחתו זו תרם הרב דינר תרומה נוספת לבדלנותם של יהודי הולנד, למרות שהוא לא חפץ להינתק מן היהדות העולמית.

הרב דינר הצטרף לתנועה הציונית והטיף למענה בשלב מוקדם מאוד. דרשתו לראש השנה תרנ"ט, 1898 על הציונות הופצה כחוברת תעמולה. הוא נשאר נאמן לציונות עד מותו. מהלכי הציוניים והלאומיים הביאו להודעה פומבית נגדית משותפת של כל הרבנים הראשיים, ביניהם תלמידיו (שנשארו נאמנים להשקפת הרב הירש), בגנות התנועה הציונית⁸¹. גישתו השפיעה בתחילה על חוג קטן של אינטלקטואלים ציוניים אך בהדרגה מצאה לה התנועה הציונית בהולנד את דרכה אל

⁷⁷ הרב דינר, מנהל הסמינר ששימש גם הרב הראשי של אמסטרדם.

⁷⁸ עוד מראשית ימיה של הקהילה במאה השבע-עשרה. ד' מכמן, 'הרבנות הרבנית בהולנד בתקופת השואה' עמ' 82. פירוט על כוחם של הפרנסים שהלך והתחזק, על סמכותם ועל פעילותם ראה בהרחבה לכל אורך מאמרו של ד"מ סלויס, 'יהודי אשכנז בהולנד', כשתחילת התהליך מפורט בעמ' 88-89.

⁷⁹ י' ברילמן, **ספר מנהגי אמסטרדם**, עמ' 47 סימן י.

⁸⁰ ד' מכמן, 'הרבנות הרבנית בהולנד בתקופת השואה'.

⁸¹ לשון ההודעה מיוני 1904: "באשר לציונות, התברר שהאסיפה הסכימה פה אחד לטענות החזקות מאוד והמכריעות שהועלו מצד האורתודוקסיה נגד תנועה זאת". ד' מכמן, 'רוח המזרחי ובית המדרש לרבנים ולמורי דת באמסטרדם'.

חוגים רחבים יותר וביחוד אל בני הנוער⁸². אחד הבולטים במנהיגים הציונים היה הרב אהרן יששכר דוידס⁸³, כפי שהראנו בפרק הראשון העוסק דמותו.

שמרנות: שמרנות בולטת הייתה באמסטרדם על המנהיגים הישנים⁸⁴.

אין אמסטרדם יכולה להתפאר במסורת עתיקה למנהגיה כערים במערב גרמניה. מנהגיה הם מנהגי ריינוס מובהקים בהתאם לאזור הריין ממנו הגיעו התושבים הראשונים. למרות זאת אמסטרדם מיוחדת במינה בהתעקשותה על קיום המסורת והמשך הנוהג של תקופת הראשונים. וזה לשני כיוונים. מצד אחד נגד פוסקים שרוצים לנפות את המנהגים מדברים שלכאורה הם נגד ההלכה הפסוקה, אך מאידך גם נגד הפגיעות במערכת המנהגים מצד המשכילים. לא בחינם נתכנו בני ישראל האשכנזים בהולנד בתואר "סופר יקים"⁸⁵.

לסיכום פרק זה אצטט מדברים שנשא ד"ר מנחם בולה לזכרו של סבי ד"ר יהודה אלישע פליסהואר ז"ל⁸⁶ הנוגעים בכמה דברים שהוזכרו בפרק:

יהודי הולנד היו כאיש הזה המותח את הווילון שבחלון ואינו רואה את המתרחש בחוץ. הם התבודדו מכלל ישראל, והתרחקו ברובם מן המסורת היהודית. מן הצד השני לא התגבש בארצות השפלה ציבור דתי בעל מעוף, וכן לא היו ניסיונות רציניים לבצר את חומת היהדות הנאמנה. השעמום והשאננות ששלטו בקהילות הופרו על ידי הציונות, שבתחילתה הייתה תנועה של מורדים צעירים שלא חסו על כבודם של רבנים ופרנסים. אולם בפעם הראשונה מימי האמנציפציה קמו יהודים דתיים ונלחמו בחריפות נגד תנועה, שהם ראו בה סכנה לדת ישראל. אך טיבה של מלחמה זאת היה שלילי, שכן הם שללו את הציונות, אבל את הדתיות לא חיזקו. והדין נותן, מפני שלרוב נלחמו לא כיהודים דתיים אלא כפטריוטים הולנדיים. באותה תקופה זכתה יהדות הולנד לשני מנהיגים בעלי כישרונות גדולים שתפסו עמדות מפתח והייתה להם סמכות בלתי מעורערת: ר' יוסף צבי דינר ונחמיה דה-לימה. שניהם היו אנשים בעלי ביקורת חריפה מאוד כלפי מי שלא הלכו בדרכם, ולכן הרחיקו את חסידיהם ממנהיגים רוחניים גדולים שמעבר לגבול. על ידי כך לא עלה בידם להוציא את יהדות הולנד מבדידותה, אף על פי ששניהם היו קשורים בכל נימי נפשם בכלל ישראל, עד שנוצרה האגדה שאין דתיות צרופה כדתיות של יהודי הולנד ושאיין ציונות נאמנה כציונות של התנועה הציונית בהולנד.

⁸² על ייסוד תנועת "המזרחי" בהולנד, פעולתה, אופיה והדמויות הבולטות בה ראה במאמרו של ד' מכמן, 'רוח המזרחי ובית המדרש לרבנים ולמורי דת באמסטרדם'.

⁸³ כך נזכר הרב דוידס עם רשימה נוספת של רבנים ציוניים מתחילת המאה העשרים ב**פנקס הקהילות הולנד** עמ' 56, בסעיף הנהגת הקהילות.

⁸⁴ הרב אייפרס בתשובה. **ראה נספח 12**.

⁸⁵ י' ברילמן, **ספר מנהגי אמסטרדם**, עמ' 41-42, 56-57.

⁸⁶ בעצרת זיכרון בח' באייר תשל"ג בירושלים.

פרק שלישי : כתב היד

מבוא

כתב היד של תשובת הרב דוידס שמור בספריית המכון לחקר יהדות הולנד. לאחר שמצאתיו עשיתי לו הגהה (כמצורף לקמן) כמיטב יכולתי עם הוספה של הערות שוליים וציטוט המקורות אותם מזכיר הרב דוידס בתשובתו. כמו כן שרטתי בעזרת אדריכל את צורת החצר והמבנים שבה בצורה משוערת על פי הפרטים המתוארים בתשובה⁸⁷.

מוזר היה הדבר בעיני שאין במחברת של כתב היד פרטים על תאריך כתיבת התשובה, על השואל ובאיזו עיר מדובר.

והנה כמה חודשים לאחר מכן⁸⁸ כשבקרתי את הרב סרלואי הוא הראה לי חוברת מודפסת במכונת כתיבה עם שלוש תשובות. את התשובה הראשונה זיהיתי מיד כתשובה הנמצאת בכתב היד⁸⁹.

על כריכת החוברת, הנראית כאן, מופיע שם הכותב: אהרן יששכר בן כ"ה נחמן דאוידס.

נושא החוברת: שאלות ותשובות להשגת "התרת הוראה", ומקום הכתיבה והתאריך: אמסטרדם, כסלו תרפ"ד.

בדף האחרון מודפס שוב התאריך הנ"ל ומצורפת חתימה בכתב ידו כפי שמופיעה בשער עבודה זו.

כעת התברר שהמחברת שבה כתב היד מכילה את התשובה לשאלה הראשונה מתוך שלש, אותן נשאל הרב דוידס

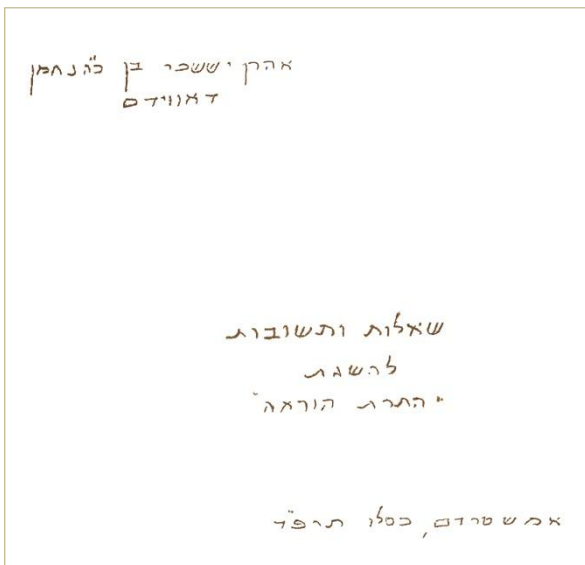
לקבלת היתר ההוראה. השאלה הראשונה עוסקת בעירובי חצרות, השנייה בהלכות נידה והשלישית במקרה של קידושי אישה שמת בעלה במלחמה ונישאה בשנית.

כאמור לעיל, הרב דוידס סיים את לימודי בית המדרש לרבנים באמסטרדם ב 29 בנובמבר 1923, כסלו תרפ"ד וזה אכן תואם לכתוב על החוברת.

החוברת בדפוס סייעה להבין כמה מילים מכתב היד ויש בה כמה שינויים קטנים מכתב היד כמצוין בהערות בשוליים.

למרות שהתברר כי השאלה בה אנו עוסקים הועלתה רק כשאלת בחינה, עדיין יש מקום להבין אותה כמתארת מציאות באורח החיים של היהדות ההולנדית. את המאפיינים של יהדות זו וסימנים להם בתוך השאלה נראה בהמשך.

הרב סרלואי נתן לי גם צילום של הקדשה שכתב הרב דוידס בכתב יד לבן אחיו במחנה הריכוז ווסטרבורק⁹⁰. מעבר לכך שזהו מסמך מרגש הרי הוא מדגים שוב את כתב ידו בעברית של הרב דוידס התואם לכתב היד שבתשובה, ואת חתימתו התואמת לזו שבחוברת המודפסת.

⁸⁷ ראה נספח מס' 8.

⁸⁸ י"ט בתמוז תשע"ה, 6 ביולי 2015.

⁸⁹ ראה נספח מס' 10 - השאלה בכתב היד ובמכונת כתיבה.

⁹⁰ ראה נספח מס' 11.

השאלה והתשובה

- 1 שאלה א'¹
- 2 בעיר אחת שאינה מוקפת ואינה מעורבת דרים קהל יהודים וביניהם גם מאותם שאינם נוהגים
- 3 כתורה, מחללי שבת ואוכלי נבילות, אבל כולם הם מבעלי בתי הקהילה ובאים לפעמים לבית
- 4 הכנסת כמו בימים הנוראים ובשבת שלפני הארציט וכיוצא. ויש שם בית הכנסת עם חצר שאינה
- 5 מקורה אבל מוקף גדר לצד השוק ויש שער לבוא מן השוק לחצר בה"כ ומשם באים לבית הכנסת
- 6 עצמה. ואל החצר הזאת שדורסים שם כל הרוצים לבוא לבית הכנסת פתוחים שתי בתים שיש לכל
- 7 אחד גם פתח פתוח לשוק אבל לא זה צד זה אלא כל אחד פתוח לשוק ואחר ובכל אחד מן הבתים
- 8 דר שמש אחד עם ב"ב והם נשכרים להקהל ושכרו איש ביתו מיד הקהל. וגם פתוח לחצר בית
- 9 הכנסת בית המדרש שגם הוא יש לו פתח לשוק. ואצל ביה"מ יש דירה הנשכרת לנכרי שומר
- 10 הבתים כן]לם על פי משמרתו מיד פרנסי הקהלה. ושכירות דירה זו היא חלק משכר משמרתו.
- 11 ופתח פתוח מן הדירה הזו לבית המדרש והחצר. וכל הבתים האלה בין בה"כ בין בה"מ בין שלשת
- 12 הבתים שדרים שם השמשים והשומר כן]לם הם ביד הקהל לאחוזה. ועתה נשאלה שאלה אם
- 13 ובאיזה אופן יש היתר להוציא מבה"כ לחצר ומן הבתים לחצר ולבית הכנסת ולבית המדרש
- 14 ואיפכא.
- 15 תשובה
- 16 הנה דבר ידוע² כי דין תורה הוא שחצר אפילו אם יש בה שכנים הרבה וכל אחד מהם בבית לעצמו
- 17 כן]לו רשות היחיד אחת עד שיהיו כן]לם מותרים לטלטל בכל החצר ואף מבתים לחצר ומהחצר
- 18 לבתים ורק מדברי סופרים שאסור להוציא מן הבתים אל החצר ולהכניס מן החצר אל הבתים.
- 19 ותקנת הערוב אשר על ידה חזרו והתירו הוצאה והכנסה זו תלו כבר בשלמה המלך ע"ה (עירובין
- 20 כ"א ע"ב)³
- 21 וכן מצינו בגמרא שבת (ו' ע"ב)⁴ חצרות של רבים ומבואות שאינם מפולשים עירבו מותרים, לא
- 22 עירבו אסורין (ופרוש "חצרות של רבים" – שבתים רבים פתוחים לחצר אחת) וכתבו⁵ רש"י⁶
- 23 ורמב"ם⁷ ה' עירובין פ"א ה' ד דטעם האיסור של סופרים הוא מפני שהבית מיוחדת לבעליה
- 24 והחצר רשות לכן]לם ולכן נראה בעיני העם כרשות הרבים ורשות היחיד ואם לא אסרוה

¹ הכתיב והחלוקה לפסקאות ולעמודים נאמנים למקור. הפיסוק ברובו שלי לנוחות הקריאה.

² כשם שכתב הרמב"ם בריש הלכות עירובין.

³ אמר רב יהודה אמר שמואל בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידים יצתה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני ואומר חכם בני ושמח לבי ואשיבה חרפי דבר.

⁴ כך במקור וצ"ל ע"א.

⁵ במקור נכתב: וכתב רש"י שם בד"ה לא עירבו אסורים טעם האיסור...

⁶ רש"י שם ד"ה לא עירבו אסורין: "מפני שהבית מיוחדת לבעליה והחצר רשות לכולן ונמצא מוציא מרשות לרשות אע"פ ששתייהן רה"י לעשות סייג לתורה להרחיק שלא יוציא מרה"י לרה"י והך מילתא לאו מחילוק ד' רשויות היא דבין עירבו בין לא עירבו רה"י היא והמוציא מתוכו לרה"י חייב."

⁷ רמב"ם שם: "ומפני מה תיקן שלמה דבר זה. כדי שלא יטעו העם ויאמרו כשם שמותר להוציא מן החצרות לרחובות המדינה ושוקיה ולהכניס מהם לחצרות כך מותר להוציא מן המדינה לשדה ולהכניס מן השדה למדינה. ויחשבו שהשוקים והרחובות הואיל והן רשות לכל הרי הן כשדות וכמדברות ויאמרו שהחצרות בלבד הן רשות היחיד וידמו שאין ההוצאה מלאכה ושמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים:"

- 25 היו העם טועים ואומרים שאין ההוצאה מלאכה ושמותר להוציא ולהכניס מרשות הרבים לרשות
26 היחיד.
- 27 אם באמת זה הוא הטעם היינו יכולים להתיר בנ"ד להוציא מבהכ"נ לחצר ולהכניס מחצר לבית
28 הכנסת אפילו אם לא עירבו השמשים⁸, דהא בית הכנסת זו אינו מיוחד לבעל אחד או לשני בעלים
29 כי אם של רבים הוא כמו החצר שלפניו, ואפילו איש אחד אין כאן אשר לו רשות בחצר ואינו
30 מ"בעלי" בהכ"נ כי בודאי השמשים הדרים בבתי חצר זו הם ב"ב בקהילה אשר הם נשכרים לה.
31 ושהא"י⁹ אינו אוסר נראה לקמן. וסיוע¹⁰ לדברי אלה נ"ל סגנון דברי הרמב"ם בהלכות עירובין
32 פרק א' ה' וז"ל: לפיכך תקן¹¹ שכל רה"ר שתחלק בדירורין ויאחז כל אחד ואחד בה רשות
33 לעצמו וישאר ממנו מקום ברשות כן[לם] ויד כן[לם] שוה בו כגון חצר לבתים. שנחשוב אותו
34 המקום שיד כן[לם] שוה בו כאילו הוא רשות לרבים. ונחשוב כל מקום ומקום שאחז כל אחד מן
35 השכנים וחלקו לעצמו שהוא בלבד רשות היחיד. ויהיה אסור להוציא מרשות שחלק לעצמו לרשות
36 שיד כן[לם] שוה בו. כמו שאין מוציאין מרה"י לרה"ר אלא ישתמש כל אחד ברשות שחלק לעצמו
37 בלבד עד שיערבו כולן אעפ"י שהכל רה"י עכ"ל.
- 38 ובזה יש לחלק עם¹² בעל אבן העוזר¹³ שסובר¹⁴ דגם אם בהכ"נ אינו אוסר על בני החצר בכל זאת
39 רשות לעצמו הוא. וזה יצא לו בהשוותו בהכ"נ לחורבה. ובאמת יש להן צד השוה והוא דשניהם
40 אינם אוסרין על בני החצר שעירבו וטעם לזה הוא לפי שאינם מקום דירה דקיי"ל כר' יהודה
41 (עירובין ע"ב ע"ב) דת"ר מי שיש לו בית שער אכסדרה ומרפסת בחצר חברו ה"ז אין אוסר עליו.
42 בית התבן בית הבקר בית העצים ובית האוצרות ה"ז אוסר עליו. רבי יהודה אומר: אינו אוסר
43 אלא מקום דירה בלבד ע"כ. והנה ראה בעל אבן העוזר ג"כ דאסר להוציא כלים מחצר מעורב
44 לחורבה כי כן מוכח מדברי הש"ס (בעירובין ע"ד ע"א) דר' יוחנן אזדא לטעמיה שלא גזרינן דילמא
45 אתי לאפוקי מאני דחצר לחורבה. ועליו כתב רש"י דהרי רשות אחרת היא שיש לה בעלים עכ"ל.
46 ועתה הוכיח מחו"מ (סי' צ"ז ס' כ"ג) שגם לבהכ"נ יש בעלים ודן דין בהכ"נ מדין חורבה, אך שכן
47 עיקר טעם האיסור של סופרים כמו שפירשוהו רש"י ורמב"ם (עיין למעלה) כי אם לא כן היה מכיר
48 גם השנוי בין חורבה

⁸ ראה בשש"כ י"ז, כ.

⁹ אינו יהודי.

¹⁰ במקור נכתב: וסיועא.

¹¹ הכוונה לשלמה המלך.

¹² בדפוס כתב "על".

¹³ למחבר עוזר בן מאיר, חדושי ש"ס. על סדר מועד נשים נזיקין ועוד כמה מסכתות.

הספר נדפס בנפרד (<http://www.hebrewbooks.org/19201>)

וגם עם השו"ע (http://www.virtualjudaica.com/Item/24788/Shulhan_Arukh_Orah_Hayyim)

¹⁴ ולא ציין את מקומו.

- 49 שיש לה אדם אחד לבעלים ובין בהכ"נ שהוא של רבים כמו החצר בעצמה ואילו היה משים¹⁵ לבו
- 50 גם לזאת היה מתיר להוציא מבהכ"נ אל החצר ולהפך (אף אם השכירו או מכרו מקומות קבועים
- 51 בבית הכנסת¹⁶) אפילו לא עירבו¹⁷, ואז איננו צריכים לדחוק את דברי שבלי הלקט כמו שעשה הוא
- 52 שכן מצינו בשיבולי הלקט ס"ס ק' ובית הכנסת שאין בה דיורין אין צריך לערב עם שאר בני החצר
- 53 ואע"ג דאוכלין ושותין בני מתא בגווה אי נמי האכסנין ואפי' בנייה חד גברא מדידה ואקדשיה
- 54 כיון דמכנפין ומצלן בגווה הוי הפקר לכל ישראל ואינה צריכה לערב כך מצאתי בתשובות
- 55 הגאונים זצ"ל עכ"ל. הנה הגאונים לא התנו שלא יהיו בבהכ"נ מושבות קנויים ליחידים אבל פסקו
- 56 סתם אין צריך לערב עם שאר בני החצר ורק אם גם בקהלה זו היה לחק כי בימים מימי השנה אין
- 57 לכל איש רשות לבוא אל בהכ"נ זו כי אם לאלה שקנו או שכרו מושב בו אם כן היה איזה צד
- 58 לאסור ההוצאה מבהכ"נ לחצר ולהיפך כמו שרוצה בעל אה"ע. אבל מדברי השאלה נראה דבעיר זו
- 59 בהכ"נ הוא הפקר לכל ישראל ואם כך אין כאן שום חשש להתיר ההוצאה מבהכ"נ לחצר¹⁸ הן אם
- 60 לא ערבו הן אם ערבו, דכן מצינו מפורש בשיבולי הלקט.
- 61 וגם הבה"מ יש לו אותו הדין כמו לבית הכנסת כי גם הוא אינו מקום דירה והפקר לכל ישראל
- 62 ולכן אינה צריכה¹⁹ לערב ומותר להוציא אף ממנו לחצר ולהיפך²⁰ וגם כן ממנו לבית הכנסת דרך
- 63 החצר.
- 64 לכן יש לנו עתה לדון על השמשים בבתיהם²¹ אם מותרים הם אף מדרבנן להוציא²². הנה דבתים
- 65 אלו אחוזת הקהילה הם לא מעלה ולא מוריד וקיי"ל כן רק אם לבעל הבית תפיסת יד בבית
- 66 שהשאל או השכיר אין הדריס בהם אוסרים עליו (עי' או"ח סי' ש"ע ס' ב')²³ אבל בלאו הכי
- 67 השוכר או השואל בית אוסר על בעל הבית אף אם אין דיורין בחצר זו אלא הם.
- 68 ואת"ל אולי נוכל להשוותם אל האחים שהיו מקבלים פרס מאביהם וישנים בבתיהם או לעבדים
- 69 שהיו מקבלים פרס מרביהם²⁴ שאינם אוסרים זה על זה אם אין דיורין עמהם בחצר (שם ס' ה' ו-ו
- 70 ו')²⁵, י"ל דאף אם רש"י מפרש מקבלי פרס מקבלי הוצאה מבית אביהם מ"מ קרוב לודאי שכוונת
- 71 דברים אלו

¹⁵ בדפוס: "שת לבו"

¹⁶ בדפוס חסר מה שבסוגריים

¹⁷ מכאן עד סוף הפסקה שינה בדפוס את סדר הדברים והשאיר את ציטוט שיבולי הלקט לסוף מה שגרר שינוי קל בנוסח המשפטים. כ"כ שינויים קלים בציטוט שיבולי הלקט וכדלקמן:

...אפילו לא עירבו, ורק אם גם בקהלה זו היה לחק כי בימים מימי השנה אין לכל איש רשות לבוא אל בהכ"נ זו כי אם לאלה שקנו או שכרו מושב בו אם כן היה איזה צד לאסור ההוצאה מבהכ"נ לחצר ולהיפך כמו שרוצה בעל אה"ע. אבל מדברי השאלה נראה דבעיר זו בהכ"נ הוא הפקר לכל ישראל ואם כך אין כאן שום חשש להתיר ההוצאה מבהכ"נ לחצר הן אם לא ערבו הן אם ערבו דכן מצינו מפורש בשיבולי הלקט ס"ס ק' וז"ל בית הכנסת שאין לו דיורין אינו צריך לערב עם שאר בני החצר אע"ג דאוכלין ושותין בני מתא בגווה אי נמי האכסנאין ואפילו בנייה חד גברא מדידה ואקדשיה כיון דמכנפין ומצלן בגווה הוי הפקר לכל ישראל ואינו צריך לערב כך מצאתי בתשובות הגאונים זצ"ל עכ"ל.

¹⁸ במקור כתב "אפילו בלא ערוב" ומחק מילים אלו ותיקן את סוף המשפט כמו שבטקסט למעלה.

¹⁹ בדפוס: אינו צריך.

²⁰ בדפוס: ואיפכא.

²¹ בדפוס: ובתיהם.

²² בדפוס: להוציא אל החצר.

²³ דיני שיתוף בעירוב: בעל הבית שיש לו הרבה בתים בחצר והשאלין, או השכירן לאחרים ויש לו בכל אחד מהם דברים שאינם ניטלים בשבת מחמת כבודן, או מחמת איסור, שהם דברים שאסור לטלטלם אפילו לצורך מקומן, אין הדריס בהם אוסרים עליו, לפי שנעשו כולם כאורחים אצלו ולפיכך גם הם מותרים להוציא מבתיהם לחצר אע"פ שלא נתן עירוב. ואם אין הבתים שלו, לא קנויות ולא שכורות, אע"פ שיש לו בהם דברים שאסור לטלטלם, אוסרים זה על זה.

²⁴ צ"ל מרבותיהם.

²⁵ סעיף ה: מי שאוכל במקום אחד וישן במקום אחר, מקום אכילתו הוא העיקר ושם הוא אוסר. הילכך האחין שאוכלים בבית אביהם וישנים בבתיהם אינם אוסרים. ואם נותן להם פרס ואוכלים בבתיהם, אוסרים. והני מילי

- 72 כמו שפרשו שאר הפוסקים שאוכלים הלחם מבית אביהם ואולי כיוון לזאת בכותבו מבית אביהם
73 ולא מיד אביהם. ושנית, לא נוכל לומר כי השמשים והקהילה כיחידים דמו (עירובין ע"ג ע"א)²⁶.
74 ושלישית יש להשיב מה שנשיב אם יטען איש ויאמר הנה בנ"ד החצר היא רק דרך לבוא אל בהכ"נ
75 ועשויה רק לטובת בהכ"נ והא²⁷ הבתים של השמשים וגם בה"מ יש להם גם כן פתח²⁸ לרשות
76 הרבים ובודאי משתמשים בפתחיהם אל חצר בהכ"נ רק לקפנדריא ואם כן בהכ"נ והחצר רשות
77 אחד הם ומותר להוציא מבתיהם לרשות זו. ותשובתנו על זה תהיה, אם גם בדין היה כן הלא אם
78 לא נניח עירוב נפיק מיניה חורבא לאלו שלא ידעו ולא יבינו ויאמרו דחצר אינו צריך עירוב. לכן
79 יערבו השמשים האלה. ויניחו עירובם בבית הכנסת דאף אם בהכ"נ אינו מקום²⁹ דירה בכל זאת
80 ראוי³⁰ הוא. ורק זה דרוש כמו שכתב הב"י סי' שס"ו סי' ג'³¹ בעקבות התוספות עירובין פ"ה ע"ב
81 ד"ה בית התבן³², ואם כן נשמטה השאלה שהיתה לו לרמ"א בהגה שם³³, וכמו כן העיר על זה בעל
82 אה"ע. ויניחו עירובם בבהכ"נ. אחת, לפי שמנהג הוא בזמן הזה (עין שם)³⁴ ועוד, לפי שאפשר³⁵
83 שיש מבעלים אשר קנו להם מקומות בבהכ"נ שאינם דרים בעיר ויושבין בכפרים כל השנה והם
84 באים לבהכ"נ זו בימים הנוראים וכיוצא, ואם מניחין העירוב שם אין כאן שום חשש ופקפק,
85 מטעם שהחצר רשות הקהילה ובהכ"נ רשות אף של אחרים שאינם בני הקהילה, כי בית שמניחין
86 בו עירוב בעליו אינם צריכין לתן את הפת (עירובין מ"ט ע"א) דהוי כאילו כן[ל] דרים בזה הבית
87 אשר העירוב בו ואז יכולין כן[ל] להכניס אף לבתי השמשים.
88 והשומר הא"י³⁶ שדר בבית המדרש³⁷ אינו אוסר כלל כי אפילו השכירו לו בית מיוחד בחצר לא היה
89 אוסר (עי' או"ח סי' שפ"ב סי' א הגה)³⁸ עאכ"ו בנ"ד דלא השכירו בית מיוחד רק הושיבוהו בדירה
90 שאצל בה"מ לשמור שם כל הבתים. ומה שכתוב בדברי השאלה דבין ב"ב³⁹ הקהילה ג"כ שאינם
91 נוהגים כתורה ומחללי שבת בפרהסיא ואמרין בעלמא דהם כגוי⁴⁰ לכל דבריו (עירובין ס"ט ע"ב)
92 הנה בנ"ד לא מעלה ולא מוריד דבין⁴¹ שבהכ"נ הפקר הוא בין בטלו אגב ציבורא דשומרי הדת,
93 השם ישמרם ויצילם.

כשנותנים בני שאר החצר עירובן במקום אחר, אבל אם היו בני שאר החצר נותנים העירוב באחד מבתי אלו או שאין עמהם דיורים בחצר, אינם צריכים לערב.

סעיף ו': מי שיש לו חמש נשים וחמשה עבדים מקבלים ממנו פרס וכל אחד אוכל בביתו, וכן תלמיד המקבל פרס מרבו ואוכל בביתו, אינם אוסרים זה על זה אם אין עמהם דיורין בחצר או אם העירוב בא אצלם.
²⁶ עירובין עג. : בעי רמי בר חמא מרב חסדא : אב ובנו, הרב ותלמידו - כרבים דמו או כיחידים דמו? צריכין עירוב או אין צריכין עירוב? מבוי שלהן ניתר בלחי וקורה או אין ניתר בלחי וקורה? א"ל תניתנה : אב ובנו, הרב ותלמידו - בזמן שאין עמהן דיורין הרי הן כיחידים ואין צריכין לערב ומבוי שלהן ניתר בלחי וקורה.

²⁷ בדפוס : וכן.

²⁸ בדפוס : פתח פתוח.

²⁹ כך מודגש במקור.

³⁰ בדפוס : ראוי לדירה.

³¹ ואין מניחין אותו בחצר אלא בבית שיש בו ד"א על ד"א שראוי לדירה.

³² בית התבן כו' הרי זה עירוב - ואפילו אין שם תבן דלענין הנחת עירוב לא בעי אלא דחזי לדירה...

³³ רמ"א : והמנהג בזמן הזה להניח העירוב בבית הכנסת. וכן נהגו הקדמונים. ונראה לי הטעם, דעירובין שלנו יש להם דין שיתוף (מבואות) ואין צריך להניח בבית דירה.

³⁴ ברמ"א שם.

³⁵ כך מודגש במקור.

³⁶ אינו יהודי.

³⁷ הערת המחבר : "אך בדברי השאלה כתיב ג"כ דין ג' הבתים שדרים שם השמשים והשומר". והוסיף בהולנדית כתב מילים לא ברורות ועוד מילים שתרגומן : "שים לב שמדובר בדלת של דירה ואין מדובר בבית כי אם דירה".

³⁸ סימן שפב - אם דירת אינו יהודי מעכבת בעירובו. הגה : ישראל שהשכיר או השאיל ביתו לעכו"ם, אינו אוסר עליו דלא השכיר או השאיל לו ביתו כדי שיאסור עליו.

³⁹ בעלי בתים.

⁴⁰ בדפוס : כעכו"ם.

⁴¹ בדפוס מתוקן : דאו ביהכ"נ הפקר הוא או הן בטלי אגב רובא דשומרי הדת....

סיכום מהלך התשובה

השאלה:

חצר בית כנסת שפתוחים אליה בית מדרש, בתי השמשות ובית של השומר הנכרי. אם ובאיזה אופן יש היתר להוציא בשבת מבית הכנסת לחצר ומן הבתים לחצר ולבית הכנסת ולבית המדרש ולהיפך?

התשובה:

- א. **מדין תורה**, חצר הפתוחים אליה בתים, מותר להוציא מהבתים לחצר.
- ב. **מדברי סופרים** אסורה ההוצאה אלא על ידי **תקנת עירוב החצרות**. טעם האיסור: שלא יטעו שכשם שמותר להוציא מן הבתים לחצר כך מותר להוציא לרשות הרבים.
- ג. **דין בית הכנסת**: כיון שהוא של רבים, כמו החצר שלפניו, אין כאן שום חשש איסור הוצאה מהחצר לבית הכנסת ולהיפך, גם ללא עירוב¹³².
1. בעל "אבן העזר" אסר את ההוצאה מבית הכנסת לחצר אף על פי שבית הכנסת אינו נחשב מקום דירה. הסיבה: טעה והשווה דין בית הכנסת לדין של חורבה שיש לה בעלים. והרי אין לו בעלים אפילו שאנשים קנו לעצמם שם מקומות קבועים.
2. כך מצאנו מפורש בשיבולי הלקט בשם הגאונים: ובית הכנסת שאין בה דיורין אין צריך לערב עם שאר בני החצר ואע"ג דאוכלין ושותין בני מתא בגווה אי נמי האכסנין ואפי' בנייה חד גברא מדידיה ואקדשיה כיון דמכנפין ומצלן בגווה הוי הפקר לכל ישראל ואינה צריכה לערב.
- ד. **דין בית המדרש** כמו דין בית הכנסת שאינו מקום דירה והפקר לכל ישראל. וכנ"ל.
- ה. כדי שיהיה אפשר להוציא **מבתי השמשות** לחצר **צריך לעשות עירוב חצרות**:
 1. בתי השמשות נחשבים כבתיהם אף על פי שהם מושכרים להם מהקהילה כיון שאין לקהילה "תפיסת יד" בבית שהשכירו לשמש.
 2. אב ובנו או רב ותלמידו הגרים לבדם בחצר נחשבים כיחידים ואין צריכים עירוב. אי אפשר לומר אותו דין על השמשות והקהילה.
 3. גם אם נחשיב את החצר לא כרשות נפרדת מבחינת השמש היוצא מביתו אלא כקפנדריא לבית הכנסת וממילא כרשות אחת עם בית הכנסת (שלא אוסר עליו כיון שאינו בית דירה), עדין יש סיבה טובה לחייב הנחת עירוב כי אנשים יטעו לומר שחצר אינה צריכה עירוב.
- ו. **מקום הנחת העירוב**: בית הכנסת
 1. אף על פי שבית הכנסת אינו מקום דירה, הוא ראוי לדירה, כדרישת התוספות ד"ה בית התבן, עירובין דף פה:
 2. לכן, אין צריכים לטעמו של הרמ"א בזה שהעירוב בבית הכנסת משמש גם כשיתוף מבואות שלא מחייב הנחה דווקא בבית דירה.

¹³² **בשמירת שבת כהלכתה**, י"ז, כ: "בית כנסת או כל מקום ציבורי אחר שאינו עומד למגורים, מותר לטלטל בו, ואף בעזרת הנשים והחדרים הסמוכים והוא הדין באשר לחצרו, אם אמנם היא מוקפת גדר או צורת הפתח".

3. כך המנהג בזמן זה. (כפסק הרמ"א)
4. במידה ויש אנשים מהכפרים שאינם דרים בעיר אך יש להם מקומות בבית הכנסת, הרי בית הכנסת הוא גם רשותם מה שאין כן בית אחר בשטח החצר.
- ז. **דין השומר הנכרי** : אינו אוסר.
1. כך מפורש ברמ"א שאין ישראל משכיר לנכרי כדי שיאסור עליו ההוצאה לחצר.
2. במקרה שלנו על אחת כמה וכמה, שאין משכירים את הדירה לנכרי אלא מושיבים אותו שם כשומר כל המבנים.
- ח. **חברי הקהילה מחללי שבת**, אף על פי שע"פ הגמרא הם כגוי וממילא יכולים לאסור, הרי בית הכנסת אינו בבעלותם אלא הוא הפקר לכל וגם אנשים אלו הרי בטלים לציבור שומרי הדת.

פרק רביעי : מאפייני הקהילה העולים מתוך התשובה

בפרק זה נעלה נתונים מתוך השאלה והתשובה שיכולים להעיד על אופיה של הקהילה. נבסס את הדברים בעדויות אחרות.

1. אפשר למצוא דמיון עקרוני בין מבנה בית הכנסת, חצרו והבתים שבמתחם, המצטיירים מתוך התשובה¹³³, למבנה בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם¹³⁴. בית הכנסת הוא חלק ממכלול של חצר מרובעת וסגורה בגדר או במבנים ובאגפים שונים הקשורים לו. בשני התרשימים נראה שלאגפים השונים יש פתחים עצמאיים לרחוב וכן פתח אל החצר. בשני המקומות אחד האגפים הוא בית מדרש.

2. עמוד 1 שורה 3 : בעלי בתים בקהילה.

בספרי "הנהגת בית הכנסת" אנו מוצאים לעתים קרובות את המושג "בעל בית" מול "תושב"¹³⁵.

באמסטרדם השתמר מצב, שדומה שכבר היה בטל בכל יתר ערי אירופה והוא חלוקת חברי הקהילה לשני סוגים: "בעל הבית" ו"תושב". את תעודת ה"בעלי-בתים" רכש אדם או שקיבלה מלידה, כשנולד באמסטרדם לאב שהיה אף הוא בעל-בית, או כשהתחתן עם משפחה בעל-בתית כנגד תשלום מינימלי, או נרכשת תמורת תשלום גבוה (דומה למאתיים זהובים). מחצית התושבים היהודים לא היו "בעלי-בתים" מפני שמוצאם לא מאמסטרדם אלא מערי השדה, או מפני שאבות-אבותיהם היו שייכים תמיד לסוג הפרולטריון, או שלא היו אמידים מספיק לשלם את הסכום. היו קיימים הבדלים: מי שלא היה "בעל-בית" לא היה יכול לזכות בשום משרה או תפקיד בקהילה. ההפליה הייתה קיימת אף אחרי הפטירה: "בעלי בתים" נקברו בבית-הקברות "מוידרברג" המפורסם, ואילו הפשוטים בבית-הקברות "דימן". אחרי השואה התבטלה הפליה זו כליל.¹³⁶

3. עמוד 1 שורה 2 : וביניהם גם מאותם שאינם נוהגים כתורה, מחללי שבת ואוכלי נבילות.

ראינו לעיל בפרק השני עד כמה פשט החילון בקרב הקהילה בתחילת המאה העשרים, בקרב האנשים הרגילים ואף רוב העסקנים נושאי המשרות היו אנשים שהתרחקו יותר ויותר ממצוות ואפילו הפרו אותן בפרהסיא.

4. עמוד 1 שורה 3 : ובאים לפעמים לבית הכנסת כמו בימים הנוראים ובשבת שלפני הארצייט.

מכאן, שגם הרחוקים מאורח החיים הקהילתי היומי היו קשורים אליו בזמנים מיוחדים לגביהם.

ב' דה פריס כותב על ה"חברות" הרבות שהיו קיימות: כל החיים היהודיים היו מאורגנים בצורה כזו על ידי הארגון הקהילתי, שכלל כמעט את כל יהודי העיר, אפילו חופשיים שבחופשיים, שכן אחרת לא זכו לקבר ישראל.

¹³³ [נספח 8.](#)

¹³⁴ [נספח 9.](#)

¹³⁵ לדוגמא: מי שאינו בעל הבית אינו קונה מצוה בבית הכנסת הגדולה, אך לאורח באקראי שרי אף בשבת וים טוב. י' ברילמן, **ספר מנהגי אמסטרדם** (ו, ו, יא).

¹³⁶ ב' דה-פריס, 'קהילת אמסטרדם', בתוך: **מחניים**, גיליון ק"כ. וכן י' ברילמן, **ספר מנהגי אמסטרדם**, עמ' 47 בסימן יא.

י' מכמן כותב¹³⁷ שעל אף ההתבוללות והטמיעה, שהלכה והתרבתה והעמיקה, נשארה מידה רבה של סולידריות עם הקיבוץ היהודי עוד במאה העשרים. הנתונים הדמוגרפיים מוכיחים, שיהודי הולנד נשארו יותר נאמנים לטקסים הדתיים באירועים המרכזיים בחייהם מהקאתולים והרבה יותר מהפרוטסטנטים באמסטרדם.

5. עמוד 1 שורה 8: ובכל אחד מן הבתים דר שמש אחד עם ב"ב והם נשכרים לקהל.
וכן עמוד 2 שורה 30: כי בודאי השמשים הדרים בבתי חצר זו הם ב"ב בקהילה אשר הם נשכרים לה.

השמש היה בעל מעמד חשוב בבית הכנסת, מקבל משכורת מהקהילה וגר בקרבת בית הכנסת. ד"מ סלויס¹³⁸ מפרט מי היו האנשים המועסקים על יד הקהילה במאה השבע-עשרה: מזכיר לפרנסים, חזנים, **שמשים** ורופאי עיניים.

מאיר יעקב פרת ברשימתו על בתי הכנסיות באמסטרדם¹³⁹ מתאר ששני במעלה אחרי החזן היה השמש. השמשים עבדו מעט שעות לטובת בית הכנסת ויכלו לעסוק גם במסחר. הם נדרשו לעבור לפני התיבה בתפילות שהחזן לא התפלל וכן לקרוא בתורה.

בספר מנהגי אמסטרדם מוזכרים תפקידים שונים של השמש למשל, ליווי בעל הוצאה והכנסה להוצאת ספר התורה מהארון¹⁴⁰. באחת ההערות לספר¹⁴¹ מובא שהיה מנהג פשוט שמתפקידי השמש לעלות בעליה של פרשת התוכחה. זאת על פי מנהג ממגנצא שהיו מתנים עם שמש בית הכנסת **כששוכרים אותו** שאם לא ימצא אדם לתוכחות יקרא בהן הוא, **דמאחר שהוא מושכר לכך** אין להקפיד כל כך.

על מעמד השמשים בקהל לומדים מהתקנה שלמרות ההגבלה על מספר המוזמנים לחתונות, הגאב"ד, חזנים ושמשים היו בין המוזמנים. ובכלל, הזמנות לחתונה היו נשלחות רק דרך שמש בית הכנסת שבו החופה¹⁴².

ב' דה-פריס מתאר את החיים ברובע היהודי. הרב הראשי גר מעל לבית המדרש לרבנים והשמשים גרו בדירת המרתף.

6. עמוד 1 שורה 8: וגם פתוח לחצר בית הכנסת בית המדרש
בית המדרש היה חלק ממכלול מוסדות הקהילה וסמוך לבית הכנסת, במקרה זה ממש בחצר בית הכנסת. גם בית המדרש הספרדי וגם בית המדרש האשכנזי נקראו "עץ חיים".

7. עמוד 1 שורה 9: ואצל ביה"מ יש דירה הנשכרת לנכרי שומר הבתים כולם.
מאיר יעקב פדת ברשימתו מזכיר את ה"גוי של שבת" שהיה ממונה על התאורה והחימום.

8. עמוד 1 שורה 10: על פי משמרתו מיד פרנסי הקהילה
פרנסי הקהילה הם קובעים את תפקידו של השומר הגוי. על מעמדם החשוב והמרכזי של הפרנסים בהנהגת הקהילה הרחבנו לעיל בפרק השני.

¹³⁷ י' מכמן, 'השפעת יהדות גרמניה על יהדות הולנד במאה הי"ט', עמ' 38.

¹³⁸ ד"מ סלויס, 'יהודי אשכנז באמסטרדם', עמ' 93.

¹³⁹ מ' פרת, 'מוסדות, מנהגים ופולקלור של יהודי אמסטרדם', עמ' 317.

¹⁴⁰ י' ברילמן, **ספר מנהגי אמסטרדם** (ו,ד,א,ו).

¹⁴¹ שם. (ו,ב,ג,ה,הערה 11).

¹⁴² שם. (ד,א,ו,ג-ד).

9. עמוד 1 שורה 11: וכל הבתים האלה... כולם הם ביד הקהל לאחוזתו.
 וכן בעמוד 2 שורה 28: דהא בית הכנסת זו אינו מיוחד לבעל אחד או לשני בעלים כי אם של רבים הוא כמו החצר שלפניו.
 מכלול המבנים הקהילתיים הם בבעלות הקהילה. את תהליך רכישת המגרשים של הקהילה במאה השבע-עשרה על ידי הפרנסים והתרומות שהשיגו מתאר ד"מ סלויס¹⁴³.
 10. עמוד 3 שורה 50: מכירת מקומות בבית הכנסת
 מכירת המקומות הראשונה מוזכרת אצל ד"מ סלויס¹⁴⁴ כדרך בה השיגו הפרנסים סכום גדול לרכישת הקרקע לבית הכנסת.
 ב' דה-פריס כותב שהיו רבים מהאשכנזים שהיו מתפללים אצל הספרדים כדי שלא יצטרכו לשלם מסים עבור מקומות¹⁴⁵.
 בספר המנהגים¹⁴⁶: אסור לאנשי הקהילה לעשות חתונה בבית הכנסת הגדול למי שאין לו בו מקום קבוע.
 11. עמוד 4 שורה 82: ויניחו עירובם בבית הכנסת (ולא בדירה) לפי שמנהג הוא בזמן הזה.
 מנהג יש לו תוקף חשוב לקביעת הלכה גם כנגד סברות אחרות. את שמירת המנהגים הקפדנית ראינו לעיל בפרק השני.
 לפי הנאמר בספר המנהגים¹⁴⁷, מקום הנחת העירוב הוא בבית כנסת בהתאם לפסיקה כאן: בערב פסח חידשו מצות לעירוב בארון סגור בבית קהילת הספרדים על ידי נציג רבנות הקהילה ונציג קהילת הספרדים.

¹⁴³ במאמרו עמ' 83-84.

¹⁴⁴ שם.

¹⁴⁵ ולכן, על פי בקשת הקהילה האשכנזית, הייתה תקנה אצל הספרדים שאשכנזי לא יוכל לשבת בחלק הפנימי של בית הכנסת.

¹⁴⁶ (ד, א, ד, א)

¹⁴⁷ (ב, א, ו)

סיכום

הקיבוץ היהודי האשכנזי בהולנד משעת היווסדו במאה השבע-עשרה היה בעל מאפיינים מיוחדים בעולם היהודי. מאפיינים אלו התפתחו על רקע המדינה הסובלנית יחסית בה ישבו, מיקומה הגאוגרפי והכלכלי של הולנד באירופה, מדינות המקור מהם היגרו – גרמניה ופולין – והמפגש עם הקהילה המיוחדת המקבילה – הקהילה הספרדית הפורטוגזית. במשך השנים הקהילה ידעה עליות ומורדות בתחומים הכלכליים והתרבותיים שהושפעו ממהלכים מדיניים ותרבותיים. אחד התהליכים המשמעותיים הייתה ההשכלה שהשפיעה הן על הפטריוטיות שלהם כלפי האומה ההולנדית והשתלבותם בה והן כלפי פנים בחיזוק הידע והחינוך היהודי.

מוסדות הקהילה תיפקדו בכל התחומים בצורה מרשימה ביותר, שנראית אולי לאנשי דורנו ככפייתית וחודרת לחיי הפרט, אך העניקו גב חזק לקיום היהודי כלפי חוץ וכלפי פנים. מאבקי כוח וסמכות לא חסרו כפי שמתרחש בכל קהילה. שמרנותם הנובעת של יהודי הולנד הצילה אותם מתנועת הרפורמה שהחלה בסוף המאה השמונה-עשרה אך לא מתופעת החילון שפשטה בהם בשלהי המאה התשע-עשרה והעשרים.

מסיבות שונות – תרבותיות, גאוגרפיות, שפה והנהגה רבנית – יהדות הולנד הפכה בשלהי המאה התשע-עשרה למבודדת יחסית משאר העולם היהודי.

ההנהגה הרבנית בהולנד, שאומנם חיה בצילם של הפרנסים, פעלה במחוזות השונים במדינה והייתה משמעותית בחיי אנשי הקהילה ומכובדת מאוד בעיניהם. עד ראשית המאה התשע-עשרה הובאו הרבנים בעיקר מגרמניה וגם מפולין. הרב ד"ר יוסף צבי דינר שקיבל את ניהול הסמינר לרבנים חולל בו שינוי גדול ומאז הוכשרו רבני הולנד במוסד זה. אחד הבולטים שבהם הוא **הרב אהרן יששכר דוידס**, בעקבותיו נעשתה עבודה זו. הרב דוידס היה פעיל מאוד בנושא החינוך היהודי לגילאים השונים ומילא כמה משרות רבניות שהאחרונה שבהם הייתה הרב הראשי של עיר הנמל החשובה רוטרדם. הרב דוידס, להבדיל מרבנים מרבני הולנד, הזדהה עם הרעיון הציוני, היה שותף במפעליו השונים והטיף לו מעל במות שונות בכתב ובעל פה. הרב דוידס היה מסור מאוד לאנשי הקהילות בהם פעל ודאג לרווחתם, לשלומם, לחינוכם ולהפצת לימוד התורה. בדרכו זו פעל גם בימי החושך הגדולים של הכיבוש הנאצי ואף בתוך מחנות הריכוז אליהם הגיע ובהם לא שרד. יהדות הולנד המהוללה הושמדה ברובה בשואה, עד שלא נותרה ממנה אלא החלק העשירי בלבד.

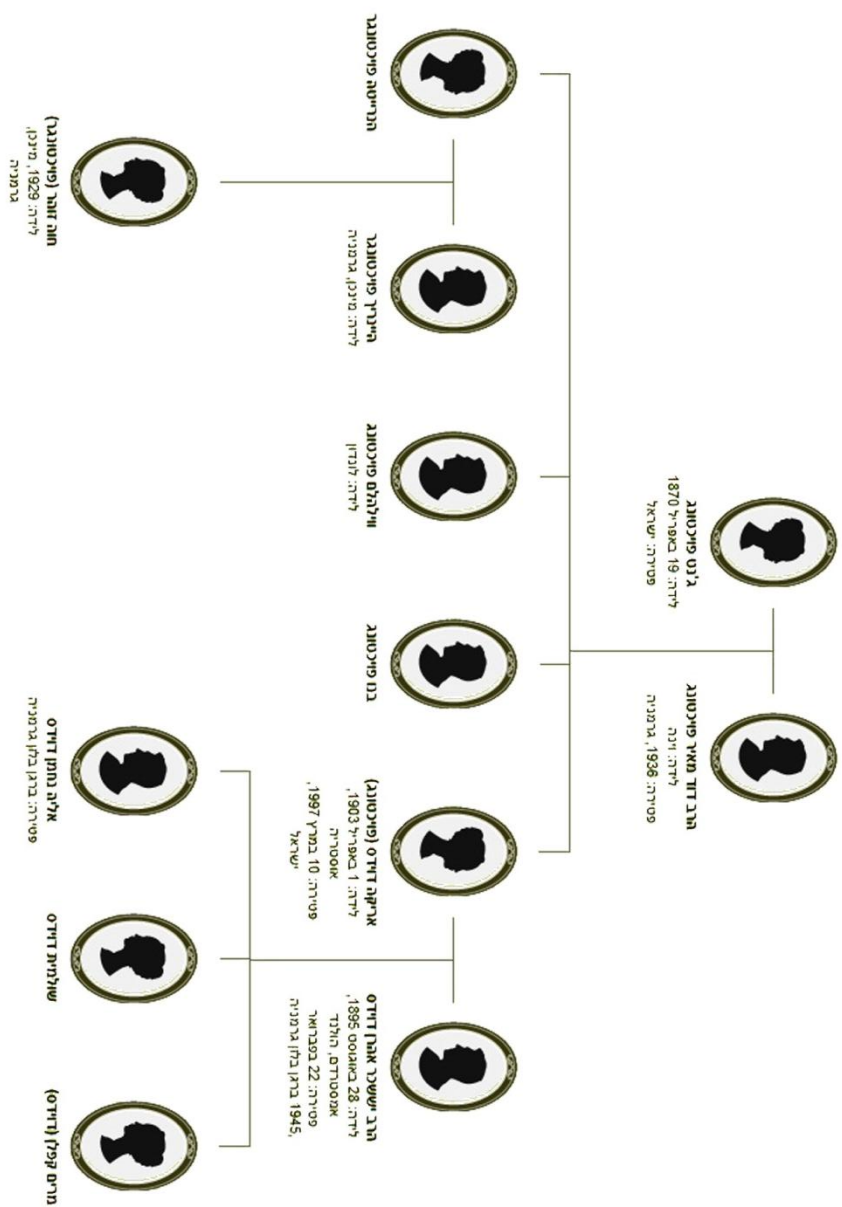
עבודה זו מטרתה להאיר ולרומם את דמותו של הרב דוידס הי"ד.

כתב היד של התשובה שכתב להסמכתו לרבנות המתפרסם כאן הוגה והוער, ובעזרתו הוארה גם ייחודה של הקהילה האשכנזית בהולנד.

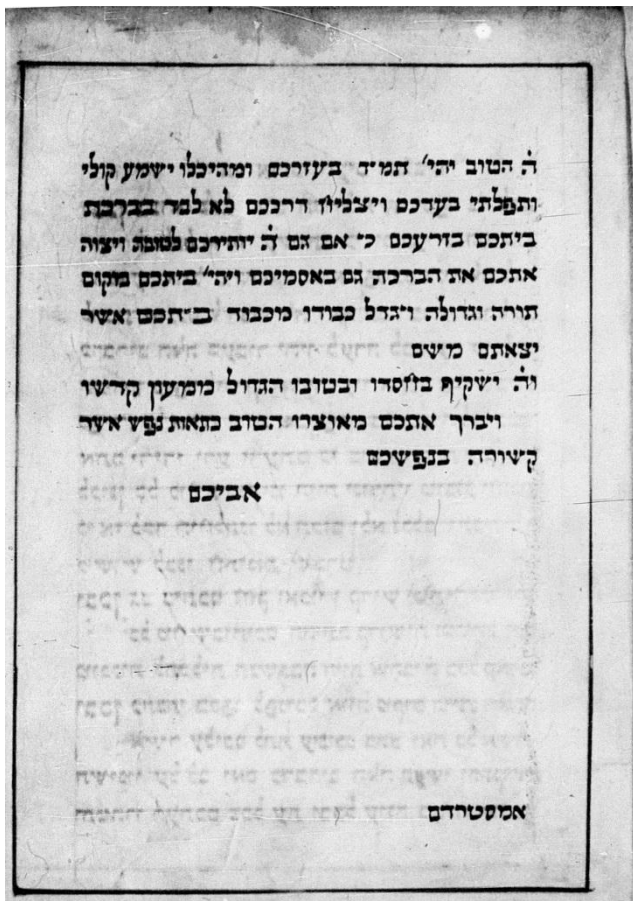
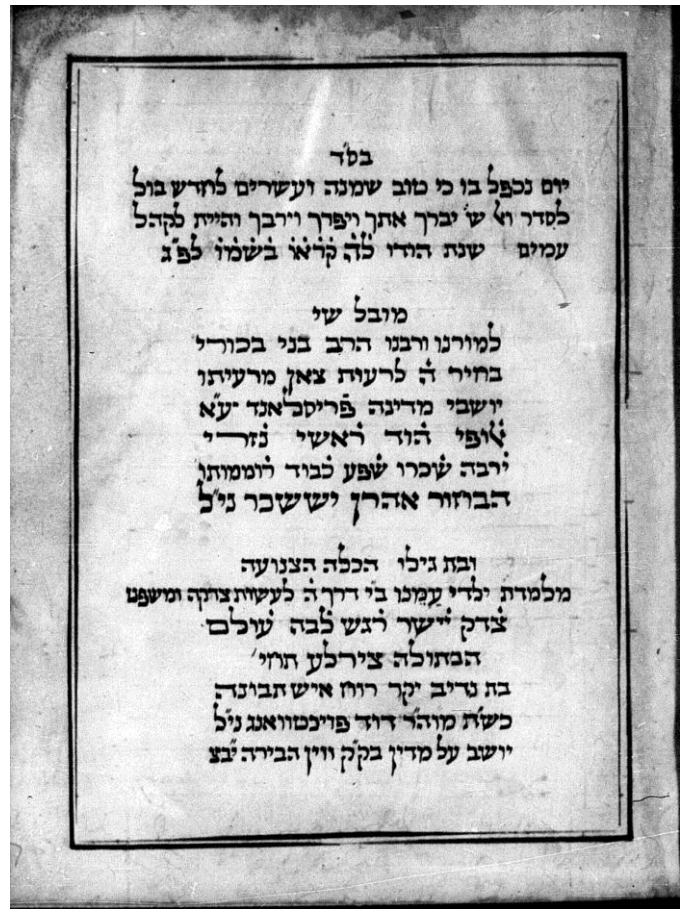
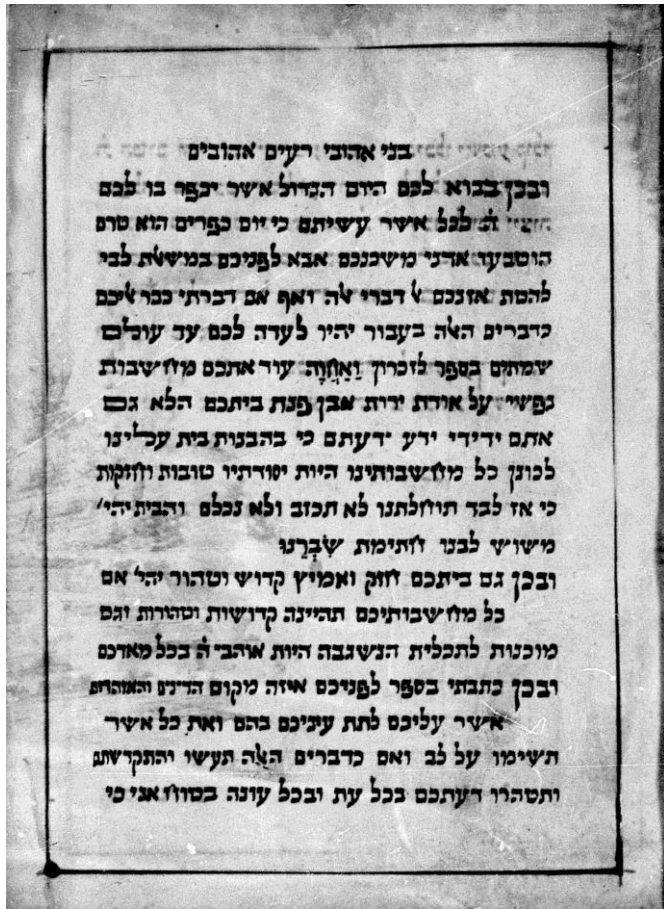
1: תרשים משפחה קרובה של הרב דוידס

The chart illustrates the Habsburg lineage, starting with **Karl V** (1519-1550) at the top. His children include **Philippe II** (1527-1598) and **Philippe III** (1595-1621). The chart continues through various branches, including the reigns of **Ferdinand I** (1522-1564), **Maximilien II** (1567-1601), and **Rudolf II** (1576-1608). The lineage concludes with **Charles VI** (1708-1780) and **Leopold II** (1835-1896), leading to the end of the dynasty in 1918.

תרשים משפחה קרובה של אריקה דוידס [פויכטונג]

3: הדפים הראשונים מהספר "קול ששון" שכתב נחמן דוידס לחתונת בנו¹⁴⁸

¹⁴⁸ הצילום באדיבות ספריית

Curator Bibliotheca Rosenthaliana,
University of Amsterdam.

מספרו: AMST ROS 163

תודה לד"ר עידן פרץ רכז שירות אולם כתבי-יד
והמכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בספריה הלאומית על העזרה.

4: שער התוכנייה לטקס ההכתרה בליורדן והשיר המיוחד

שירים למלואים

יום הוקם על איש מפואר בתורה הכמה ודעת
ובשם כבודו
מחור'ר אהרן יששכר בן ב'ה נחמן ראובן
להנא'ב'ד דק'ק לעווארדן
והגליל מסביב יע"א
פה ק'ק לעווארדן יום א'י של חנוכה ב' דר"ח טבת
שנת וכבוד וחדר ר'עט'ר'ו לפ"ג

FEESTZANGEN

BIJ DE INSTALLATIE
VAN DEN WELEERW. HEER
A. B. N. DAVIDS
ALS OPPERRABBIN VAN HET
SYNAGOGAAL RESSORT
:- FRIESLAND :-

1 TEIWEIS 5685 (28 DECEMBER 1924)

34-3

VOORZANGER EN KOOR.

יהי שלום בואך פה בית מקדש אל
אתה יקיר קהלותינו
לך יריע קול זמן ועולל
מנהיגנו מנהלנו.

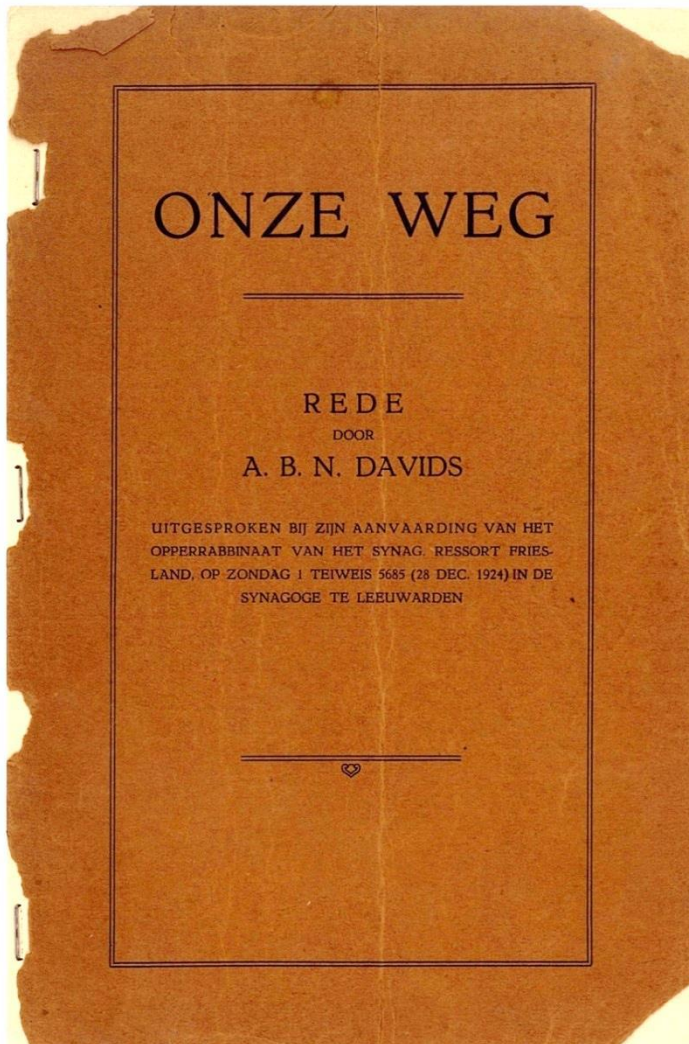
יהי שלום בואך פה בית התפלה
אתה הנשיא בתוכנו
בעזרך יהי אל היושב תהלה
לשכן את כבודו בינינו.

יהי שלום בואך בעדת מי מנה
לחזק את ברכי וכולנו
ממקור החכמה דעת ובינה
תריק ברכה בתוך גבולנו.

יהי שלום בואך בזה המעון
לחקים שלום בינותינו
ואז כיום יאיר ליל בגיל ורון
באור יום מתן תורתנו.

5: נאום ההכתרה של הרב דוידס בליוורדן

כריכת החוברת ועמוד ראשון

אשמחה ואעריצה כך אמרה שם עיין

Juichen en jubelen wil ik in U, o God, bezingen Uw naam, o Allerhoogste! (Ps. 9:3)

Zoo riep eens onze groote Koning-dichter David zijn geluksgevoel uit, nadat opnieuw zijn vijanden verslagen, geheel vernietigd waren, en hij wederom de Hand ervaren had, die zijn leven leidde tot geluk en zege.

Zoo roept heden zijn geluksgevoel uit, hij die op dezen dag het voorrecht wint, een deel van Israël onder zijn leiding te ontvangen, het opperrabbinaat van dit ressort te aanvaarden.

Een voorrecht noem ik het, deze plaats van leider te mogen vervullen. Want voor één, aan wien Gods groote genade tegenover zijn kleine persoon zichtbaar werd, voor één, die Gods leidende hand — zij het ook slechts één maal — in zijn levenslot mocht ontdekken, is het een behoefte geworden, den naam van zijn Herder te loven tegenover hen, die Hem nog niet kennen. En grootser nog is zijn verlangen, den weg tot Hem te wijzen aan hen, die Hem zochten en niet mochten vinden. Onmetelijk is dan zijn geluk, wanneer hem de gelegenheid geboden wordt, deze behoefte te bevredigen en dit verlangen te stillen.

אשמחה ואעריצה כך Zoo wil ook ik juichen en jubelen in God, Die mijn leven bestuurde met zachte hand, van den dag mijner geboorte uit door Jodendom geadelde families, tot dezen dag van eer; Die de woorden welke ik zooeven citeerde, de woorden welke mijn vader mij, toen ik nauwelijks kon lezen, als mijn naamspreuk voorzei, tot lijfspreuk deed worden; Die reeds zoo dikwijls mij deed juichen en jubelen in Zijn hulp en Die mij heden de plaats geeft, waarop ik mijn dankbaarheid jegens mijn Maker en Meester zal kunnen uiten dag aan dag, van den morgen tot den avond.

* * *

אמרה שם עיין Uw naam, o Allerhoogste, wil ik bezingen. Dit is in het kort mijn program voor den arbeid, dien ik thans aanvaard. De vreugde van mijn Godserkenning, het geluk van mijn Gods-ervaring wil ik U brengen, opdat ze ook in Uw zielen doordringen en ook bij U zang van vreugde en licht van geluk brengen.

Den Maker van het al, den Heer van heel de wereld, den Vader

6: שער התוכנייה וסדר היום לטקס ההכתרה ברוטרדם

סדר העבודה

בבית הכנסת החדשה פה העירה
יום הוקם על על כסא הרבנות
הגאון מוהרר אהרן יששכר בן
כהר"ר נחמן דאווידס נ"י
לאב"ד של ק"ק ראטשרדס
והמדינה יע"א
ביום א' ח' ניסן שנת
ראה הפקרתך היום הזה לפ"ג

ORDE VAN DEN DIENST
TER GELEGENHEID VAN
DE PLECHTIGE BEVESTIGING
VAN DEN WELEERW. HEER
A. B. N. DAVIDS
ALS OPPERRABBIJN
VAN HET
SYNAGOGAAL RESSORT ROTTERDAM
IN DE
SYNAGOGA BOTERSLOOT
TE ROTTERDAM
OP ZONDAG 8 NIESAN 5690
6 APRIL 1930

PROGRAMMA

1. Begroetingszang, Ps. 118, vers 26—29 door het Koor.
2. Middaggebed tot קריש תתקבל.
3. Jubelzang, Psalm 100 door het Koor.
4. Bevestigingsrede uit te spreken door den WelEerw. Heer S. J. S. HIRSCH, waarnemend Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Rotterdam en Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Overijsel.
5. Bevestigingszang, Psalm 24 door Voorzanger en Koor.
6. Intreerede uit te spreken door den WelEerw. Heer A. B. N. DAVIDS als Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Rotterdam.
7. Lofzang, Psalm 118 vers 1—24 door Voorzanger en Koor.
8. Gebed voor het Koninklijk Huis door den WelEerw. Heer Opperrabbijn.
9. Psalm 150 door het Koor.
10. עלינו door Koor en Voorzanger.
11. יגדל door Koor en Voorzanger.

Tekst en Vertaling van de gezangen en gebeden,
vermeld onder Nos. 1, 3, 5, 7, 8, 9, 10 en 11
volgen hierachter.

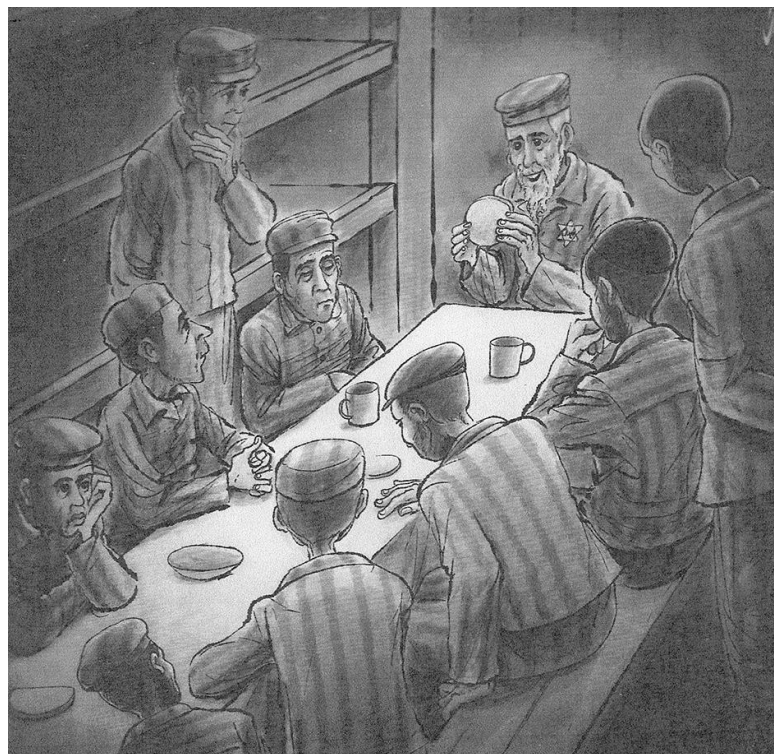
Als Voorzangers fungeeren de Eerw. Heeren H. VLEESCH-
HOUWER en J. LIPSCHÜTZ, met medewerking van het
Koor ter Groote Synagoge te Amsterdam, dirigent de Heer
S. H. Englander.

נספח מס' 7

7: "על אכילת... חמץ"

סיפור לפרשת בא

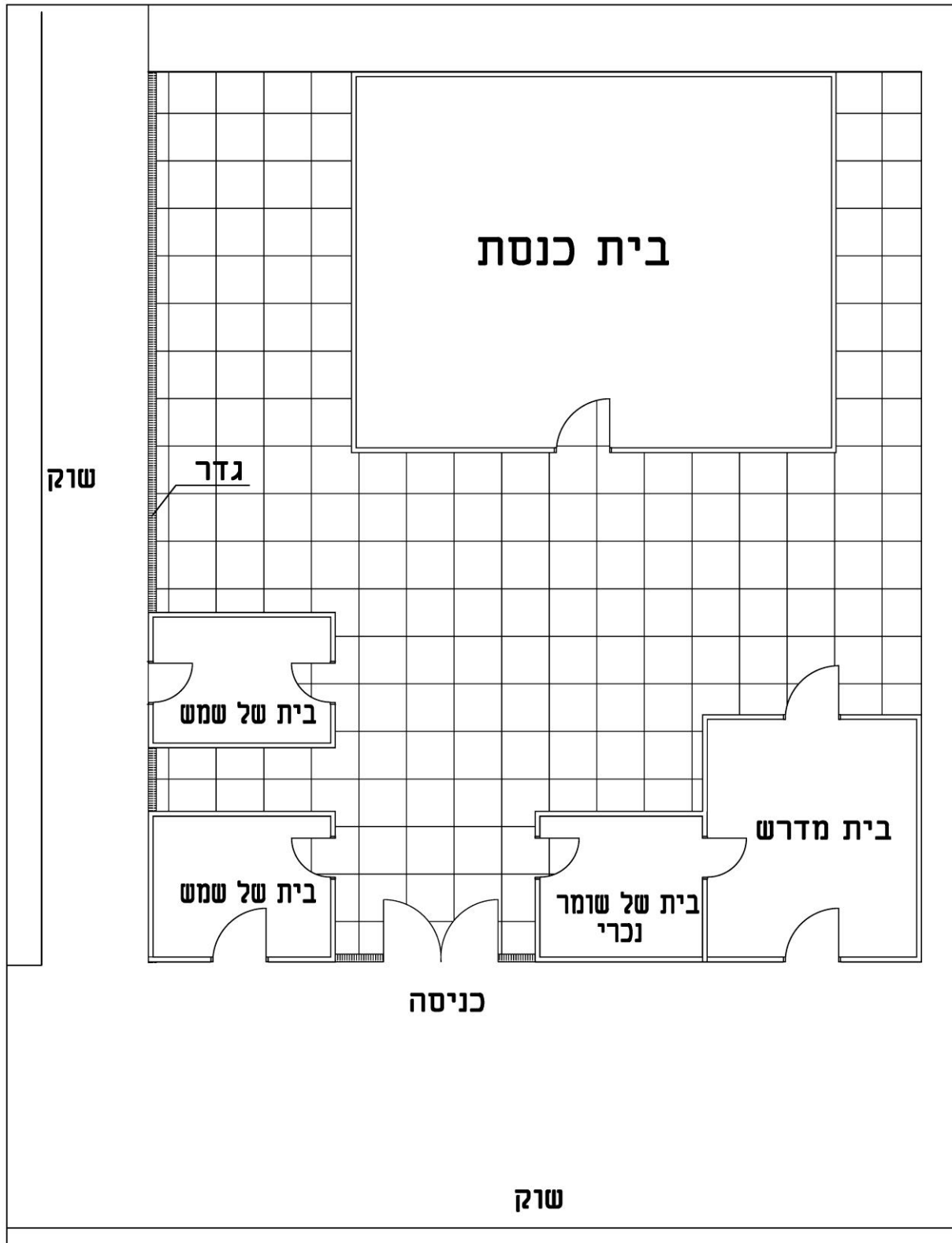
ציור דמיוני מתוך הספר לילדים **שבת לכל המשפחה**, הוצאת פלדהיים ואורות, תשע"ב

נספח מס' 8

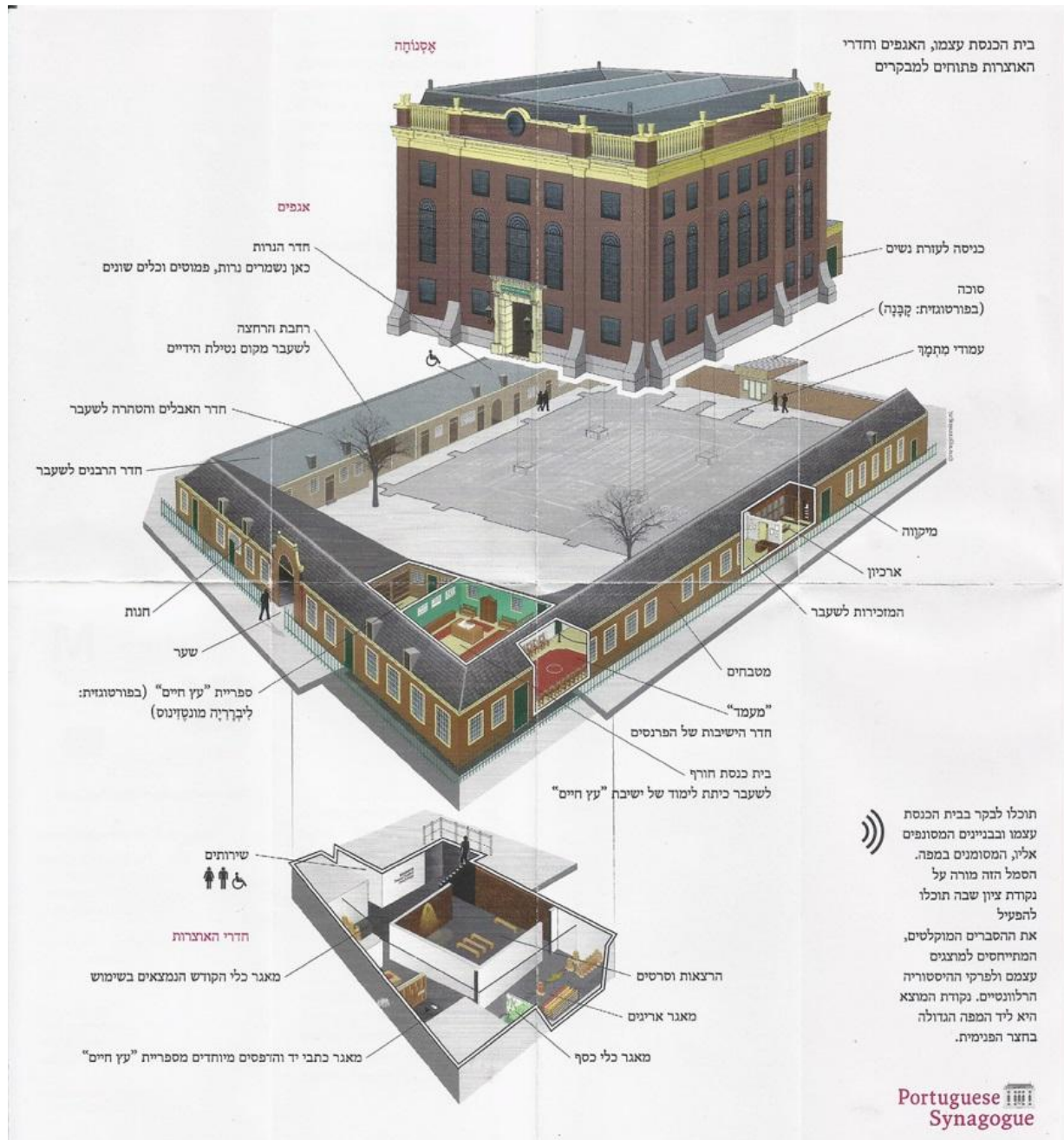
8: תרשים החצר והמבנים המתוארים בתשובה

משוער וללא קנה מידה

9: תרשים מבנה בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם, אגפיו וחצרו

המפה המחולקת למבקרים במקום

10: השאלה בכתב היד ובמכונת כתיבה

לא ה' א' בעיר אחת לאיתר מוקפת ואיתר מעורבת דכיתר /ה' יהודים
 מביניהם גם ממשק לאיתר נהגים כמורה דמחלי לבית ואוכלי
 תבילות, אבל ליתר הם מבלי בית הקהל ונשים לפעמים לבית
 הכנסת כמו בימים קודמים ובלבית ללפני היארלייל וכוונתו -
 ולליתר בית הכנסת עם קצור לעיתים מקורה אבל מוקף גדר
 אצל הקלן ויל' קצר לבוא מן הקלן לתוך הבית ומשם בציט
 לבית הכנסת עצמה ולא בקלל הנחת לדורשים ליתר כל הכולים
 לבוא לבית הכנסת פתחים יחד בתים ליל' אחר גס פתח
 פתוח ליל' אבל לא זה צד זה אלא לא אחר פתוח ליל' אחר ובל'
 אחר מן הבתים דר' למל' אחר עם בית וסע' נלכדים סקלה וילכו
 אצל בית מיד סקלה וגם פתוח לתוך בית הכנסת בית המדרש
 וגם הוא יל' פתח ליל' ואצל ביהמ' יל' דירה הנלכדת לנכדי
 לומר הבתים ליתר על פי מלמדת מיני פרנס' סקלה
 ולטרות דירה זו הוא קלן מלכד מלמדת ופתח פתוח מן
 כדירה הדו לבית המדרש ובהקצור ולא הבתים האלה בין
 בל' בין ביהמ' בין ליל' הבתים לעצמם ליתר פלמל'ט ושלמל'ט
 ליתר הם ביד סקלה אחרת ועתה נל'א לה' אע' והצד
 מוקף יל' היתר לאיליא מל'א' קצור ואין הבתים לתוך לבית
 הכנסת לבית המדרש ואילכא

שש-ל-ס-ל-א

בעיר אחת שאינה מוקפת ואינה מעורבת דרים קהל יהודים
 וביניהם גם מאותם שאינם נותנים כתורה, מחללי שבת ואוכלי נבלות
 אבל כולם הם מבייב הקהלה ובאים לפעמים לביהכ"נ כמו בימים
 הנוראים ובשבת שלפני האחרונים וכוונתו, ויש שם ביהכ"נ עם הצד
 שאינה מקורה אבל מוקפת גדר לצד השוק ויש שער לבוא מן השוק
 להצר ביהכ"נ ומשם באים לביהכ"נ עצמה, ואל' הזאת שדורשים שם להחצר
 כל הרוצים לבוא לביהכ"נ פתוחים שני בתים שיש לכל אחד מהם
 גם פתח פתוח לשוק אבל לא זה בצד זה אלא כל אחד פתוח
 לשוק אחר ובכל אחד מן הבתים דר' שמש אחד עם בייב והם נשכרים
 להקל ושכרו איש ביתו מיד הקהל, וגם פתוח להצר ביהכ"נ
 ביה"ט שגם הוא יש לו פתח לשוק, ואצל ביה"ט יש דירה הנשכרת
 לנכדי שומר הבתים כולם עפ"י משמרתו מיד טרנס' הקהלה ושכירות
 דירה זו הוא חלק משכר משמרתו, ופתח פתוח מן הדירה הזה לביהכ"ט.
 והחצר וכל הבתים האלה בין ביהכ"נ בין ביה"ט בין ש"ג' הבתים
 שדורים שם השטחים והשומר כולם הם ביד הקהל לאחוז זה . . . ועתה
 נשאלה שאלה אם ובאיזה אופן יש היתר להוציא מביהכ"נ להצר ומן
 הבתים להצר ולביהכ"נ ולביה"ט ואילכא.

11: ההקדשה מווסטרבורק

בהשוואה לכתב היד בתשובה

לה' הארץ ומלואה

ואת הספר הזה חנן (?)

לנחמיה דאווידיס יצ"ו

(ישמרהו צורו ויחיהו)

על ידי אחי אביו שיחיה

ליום שעלה לתורה בפעם הראשונה

וקרא את דבר ה' באזני קהל ועדה

פה מחנה וועסטערבארק ש"ק פ' נח תשי"ד

לא ימוש ספר התורה הזה מפיד

ותערב עליך תורת ה' ומצותו

למען תלמד ליראה את ה' ולאהבה אותו

בלב שלם על אדמת ישראל!

שמח בחיידך ושמח הורידך ומכריך!

עלה וגדל!

דודך

אהרן יששכר דאווידיס יצ"ו

לה' הארץ ומלואה
ואת הספר הזה חנן
לנחמיה דאווידיס יצ"ו
על ידי אחי אביו שיחיה
ליום שעלה לתורה בפעם הראשונה
וקרא את דבר ה' באזני קהל ועדה
פה מחנה וועסטערבארק ש"ק פ' נח תשי"ד

לא ימוש ספר התורה הזה מפיד
ותערב עליך תורת ה' ומצותו
למען תלמד ליראה את ה' ולאהבה אותו
בלב שלם על אדמת ישראל!
שמח בחיידך ושמח הורידך ומכריך!
עלה וגדל!

דודך
אהרן יששכר דאווידיס יצ"ו

מראה
הנה כבר ידוע כי בין מורה הוא לתקן אפילו את ילדי
לכנס הרבה וכל אחד מהם בבית לעצמו כלל להיות היקף אחד
על קוויטל לטען מורגיש אלא כל התקן ואף מהותית לתקן
ומהתקן לטען וכן מדברי סופרים לאסור להוציא מנהגים א'
התקן והכנים מן התקן א' בהתקן ותקנת הערוב גלגל ע'
יזה תזכו והטכו הוצאה והכנסה זו חלו כבר בלוייה המה
ע' (עיומן כ"ז ע"ב)

יורה דעה

סימן קטו

קפט

סימן קי"ד

בענין מנהגנו להמתין שעה אחת בין
בשר לחלב

שאלה:

נשאלתי ע"י הגאון האדיר ידידו רב לו בהלכה מוה"ר ר' יצחק שטרסלר שליט"א מקרית גליל בא"י אם המנהג המקובל אצל בני עמינו פה יצ"ו מיוסד על הררי קודש, דהיינו ע"י ת"ח.

תשובה:

במשפחות של הרבנים במדינה זו בד"כ חיכו ו' שעות, אבל שאר העם מקובל היה בידם לחכות רק שעה אחת. והנה הרבה מנהגים אצלנו מיוחסים אל המהרי"ל, ועיי' ש באיסור והיתר ע' תקנ"ד וברמ"א (סי' פ"ט ס"א) שכן המנהג פשוט במדינות אלו (בגרמניה חיכו ג' או ד' שעות, ובפולין עברו לגמרי להמנהג של ו' שעות). **שמרנות בולטת היתה באמשטרדם על המנהגים הישנים**, ולכן מסתבר ומתקבל על הדעת, שהמנהג להמתין רק שעה א' מיוסד פה ע"פ דעת הרמ"א או המהרי"ל, שהקלה פה יצ"ו נתיסדה בערך בזמן הופעתו של ההגהות של הרמ"א.

יש למצוא סמוכין בד' הפוסקים

ועיי' בהגר"א (ס' פ"ט ס"ק ו') שהמנהג של שעה אחת יסודו בזהר הק', וידוע שדוקא באמשטרדם התעסקו בענייני קבלה והדפיסו והפילו ספרים של מקובלים. ע"כ מסתבר שמנהג הנ"ל יסודו בהררי קודש ומנהג ותיקין הוא (עכ"פ המהרי"ל הרמ"א והזהר). וידוע שבמקום שמספקין היאך להתנהג למעשה, המנהג קובע ומכריע במחלוקת הפוסקים, אשר מימיהם אנו שותים, ועיי' בשו"ת רא"ם סי' ט"ז דלריך להיות מנהג חכמים וגדולים, דבקיאות בכל מילי וידועים לעמוד על עיקר הדיון ומקורו ובאומדן כל דבר, עכתו"ד. ואף דמנהג דרוב העולם רובו פכולו לחכות ו' שעות, מ"מ למנהג הנ"ל יש למלא סמוכין בד' הפוסקים, והוא בחזקת מנהג כשר.

והיו שטענו נגדי שמנהג המקיל הנ"ל עלול להביא למכשולים של תערובת בד"ח, אבל קשה לתאר איך זה"ז יעשה היפך מכוונת ההרחקה בין בשר לחלב ע"י המתנת זמן יותר קצר (ושעה אחת באמת הרבה יותר מ"מסעודה לסעודה"), וע"כ לא כדאי לבטלו, וע"ע בשו"ת מהר"י ברונא סי' כ"ג שמנהג עוקר הלכה.

לא תתגורדו

וא"ת איך לא עוזרים על לא תתגורדו, לא תעשו אגודות אגודות, אם ישנן חילוקים בין משפחות הרבנים והמון העם (וא"א להשיב כאן דהוי כעין ב' בתי דין). ונמצא שינהגו בעיר אחת מקצת מנהג זה ומקצת מנהג זה. קודם כל אפשר לתרץ דאם רוצים להחמיר ולזאת כל דעות הגדולים לכאורה תע"ב, ועכ"פ רשאי בכך. ועו"ל עפ"י המג"א בסי' תכ"ג ס"ק ו' דהיכא שבני אומנות אחת אין בהם חילוק, אף שאר בני העיר אין עושין כן, מותר, וכן הוה בנד"ד דכל הרבנים בני אומנות אחת הם. ועו"ל עפ"י המג"א הנ"ל (וז"ל בא"ד מי שנהג חומרא מפני שהיו מחמירים במקום שיצא משם, לא שייך בזה לא תתגורדו) **להרבה רבנים במשך הדורות באו לכאן יצ"ו ממדינות שונות**, שמחמירים היו בשש השעות. אולם מאידך גיסא גם חומרא זו לא גרע ממנהג המון העם, וי"ל דאם נמצא שבמדינתו רוב הסופרים מחמירים לחכות שש שעות, מסתבר שהת"ח חייבים לציית לזה ולהמתין ו' שעות. ונהר"א נהר"א ופשיטה (ועיי' ברש"י חולין די"ח ע"ב), וידוע דעת המהרי"ל שאין לשנות מנהגי המקום בשום ענין.

הק' רפאל אייפרס

ש"ת

ושב ורפא

(תשובות פהולנד)

חלק ג'

שאלות ותשובות בד' חלקי שו"ע

שנשאלו פה קיק אמשטרדם יצ"ו וראמשטרדם יצ"ו
אשר חגגי החינן לאדם דעת

העזיר רפאל אייפרס
נין ונכר להגאון היעב"ץ מעמרין וצ"ל

רב דאחוד הקהלות בהולנד / ר"מ דבית מדרש להוראה בנין ארי-אל
חבר ברבנות הראשית דנערעלאנד / רב דקיק קהלת יעקב
חבר בד"ץ דקיקא אמשטרדם / רב דקיקא ראמשטרדם

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשע"ב

שנת יקומה עזרתה לנו ופרנו למען חסדך לפיק (והתשס"ח)

13: המצבה על קברה של הרבנית דוידס

בית העלמין קרית שאול, תל אביב
גוש 11, אזור 1, שורה 18, מקום 44

ביבליוגרפיה

- א' פרבשטיין, **בסתר רעם – הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה**, ירושלים תשס"ב, עמ' 298-300.
- ב' דה-פריס, 'קהילת אמסטרדם', בתוך: **מחניים**, גיליון ק"כ, מרחשון תשכ"ט.
- ד' לויטן, 'ברגן בלזן - תש"ד: כאשר הרב דוידס בירך על אכילת חמץ',
- **דף שבועי – אוניברסיטת בר אילן**, פרשת אחרי מות קדושים, תשע"ג, מס' 1013.
- ד' מכמן, 'המנהיגות הרבנית בהולנד בתקופת השואה', **דפים לחקר תקופת השואה**, תשכ"ט.
- ד' מכמן, 'רוח "המזרחי" ובית-המדרש לרבנים ולמורי דת באמסטרדם, על בואו של הרב ד"ר י' נויבאוואר להולנד' בתוך: **בר אילן, ספר השנה של אוניברסיטה בר-אילן**, גיליון כ"ח-כ"ט, מחקרים בציונות דתית ומשפט עברי, מוגשים לכבודו של ד"ר זרח ורהפטיג, עורכים: אליעזר דון-יחיא, אלה בלפר ומשה חלמיש, תשס"א.
- ד"מ סלויס, 'יהודי אשכנז באמסטרדם משנת 1635 עד שנת 1795', בתוך: י' מכמן (עורך) **מחקרים על תולדות יהדות הולנד כרך א'**, תשל"ה.
- י' ברילמן (מלקט ועורך), **ספר מנהגי אמסטרדם**, מכון ירושלים, תשס"ב.
- י' מכמן, 'השפעת יהדות גרמניה על יהדות הולנד במאה התשע עשרה', בתוך: **מחקרים על תולדות יהדות הולנד ד'**, תשמ"ה.
- י' מכמן, 'היהודי ההולנדי בן סוג מיוחד?', בתוך: **מכמני יוסף - עיונים בתולדות יהדות הולנד וספרותם**, תשנ"ד.
- י' מכמן, ה' בים, ד' מכמן (מחברים) **פנקס הקהילות - הולאנד**, יד ושם, תשמ"ה, עמ' 56, 400.
- י' פינגבוים, 'העיתונות היהודית במזרח-אירופה כמקור להיסטוריה של יהדות הולנד', בתוך: בתוך: י' מכמן (עורך) **מחקרים על תולדות יהדות הולנד א'**, תשל"ה, עמ' 285-288.
- י' קפלן, **מנוצרים חדשים ליהודים חדשים**, ירושלים 2003, פרק רביעי: פליטים יהודים מאשכנז ומפולין באמסטרדם, עמ' 95-129.
- מ' פרת, 'מוסדות, מנהגים ופולקלור של יהודי אמסטרדם', בתוך: י' מכמן (עורך) **מחקרים על תולדות יהדות הולנד א'**, תשל"ה.

מקורות מידע נוספים:

- גילה באן (עורכת ומתרגמת) **חוברת לזכרו של הרב דוידס על פי מקורות שונים**, שבט תשנ"ג, בהוצאת המשפחה.
- יהודית אילן-אונדרוייזר, **זיכרונות מימים אפלים – קורות ילדה אחת מגולת הולנד בימי השואה**, תשנ"ב 1992.
- יהושע אייבשיץ, 'התנהגותם המופלאה של בני תורה בעמק הבאי', בתוך: **בית יעקב – ירחון לענייני חינוך**, ספרות ומחשבה, גיליון 185.
- יואל קטן (עורך), **המעין**, תמוז תשס"ב, עמ' 7-8, על הרצאתו האחרונה של יונה עמנואל.
- יונה עמנואל, **יסופר לדור – קורות משפחה בשואה**, תשנ"ד, עמ' 122.
- מאיר חובב, דברי הקדמה להדפסה מחודשת (מרחשון תשנ"ד) של הספר **ברכת דוד** – סדר ברכות הנישואין ודרשות על חתונות שנכתב ב-1796, מעיזבונו של נחמן דוידס, כעת בספרייתו של שמואל מנחם סרלואי.
- מרים וייטמן (עורכת), שמואל עמנואל, **קמנו ונתעודד – פרקי זיכרונות מפעילות חינוכית בשארית הפליטה בהולנד**, תשס"ח, עמ' 26-27.
- שמואל מנחם סרלואי, **משפחת דוידס**, לרגל יובל לקרן (יוסף צבי) דוידס, תשרי תשע"א.

אינטרנט:

- אתר זכור על הרב דוידס
<http://zachor.michlalah.edu/manhigim>
- בית לוחמי הגטאות על הרב דוידס והתפילה שחיבר
<http://www.gfh.org.il>
- אדואר ון וולן (אוצר המוזיאון ההיסטורי היהודי באמסטרדם, (דנה פז פרינס – מתרגמת) **יהודים אשכנזים באמסטרדם, הולנד**, אתר בית התפוצות
<http://www.bh.org.il>
- The Central Archives for the History of the Jewish People Jerusalem (CAHJP) COLLECTIE RABBIJN AARON BAREND N. DAVIDS – P 122.
http://cahjp.huji.ac.il/webfm_send/730